

I. NYELV ÉS IRODALOM

MEGJEGYZÉSEK A SZLOVÁK JÓZSEF ATTILA-KÉPHEZ

Írta: CSUKÁS ISTVÁN

Nevét a szlovák sajtóban csak 1937 elején írták le először, pedig költészetének útját jóval előbb egyengették már a kedvező körülmények. Csehszlovákiai magyar napilapok, folyóiratok már a húszas évek közepétől közöltek verseiből. Híre a munkásmozgalom útján is eljutott északi szomszédainkhoz. A Lebukott c. költeményt a mozgalom közvetítésével Pozsonyban nyomtatták ki először 1931 őszén, Az Út-ban, a szerző neve nélkül [1]. A burzsoá cenzúra a verset megcsönkította, az utolsó szakasz közlését nem engedélyezte. A Lebukott-al együtt küldték ki a Párbeszéd és a Kurucok beszélnek c. verseket is, ezeknek a megjelenésére azonban már nem kerülhetett sor [2]. A harmincas évek elején a költő is Csehszlovákiába készül, ahova Fábry Zoltán kommunista író hívta meg előadások tartására [3].

Éppen az utazási előkészületek hozták össze József Attilát a budapesti csehszlovák követség sajtóattaséjával, ANTON STRAKÁVAL, akihez ettől kezdve baráti kapcsolatok fűzték. Ez az ismeretség magában rejtette annak a lehetőségét, hogy a magyar költő versei hamarosan eljussanak a szlovák olvasókhoz is. STRAKA lakásán gyakran fordultak meg magyar írók, köztük József Attila is. A követség magyar—csehszlovák irodalmi estjein [4] a szomszéd nép íróival személyes találkozásra is sor került. STRAKA kezdeményezte és szerkesztette a magyar nyelvű csehszlovák lírai antológiát is [5], maga készítette költőbarátai részére a nyersfordítást [6]. E munka során ismerkedett meg József Attila a cseh proletár líra úttörőjének, a fiatalon elhunyt JIRÍ WOLKER-nek a verseivel, amelyek közül hatot az ő tolmácsolásában tartalmaz a fordításgyűjtemény.

A körülmények tehát kedvezőek voltak ahhoz, hogy József Attila költészetét a szlovák közönség is megismerje. A Lebukott megjelenése, a szlovenszkói baloldali magyar értelmiségiek érdeklődése a költő iránt érlelte a szlovák irodalomhoz való közvetítés lehetőségét. STRAKA és a körében megforduló csehszlovák írók útján pedig a közvetlen kapcsolat tárhatta volna szélesre a kapukat József Attila versei előtt már a harmincas évek derekán. Erre azonban nem került sor. STRAKÁT a magyarországi jobboldali sajtó éles támadásai után visszarendelték [7], s így közvetlen gyakori kapcsolata József Attilával megszakadt. Barátságuk utolsó nemes gesztusa volt STRAKA levele GYÓRY DEZSŐHÖZ 1937 november végén, amelyben azt javasolja, hozzák a nagybeteg költőt Stószfürdőre gyógyulni, ahol „a magyar és nem magyar tisztelőinek szeretete” várja [8]. A költő betegsége miatt a tervbevett csehszlovákiai felolvasóköri

is elmaradt, illetve József Attila nélkül zajlottak le a szlovenszkói Szép Szó-estek. A felvidéki haladó magyar körök irodalmi közvetítő tevékenysége is erőteljesnek bizonyult. A szlovák baloldali sajtó nem vette át a Lebukott-at és azután sem közölt magyar irodalmi műveket, nem használta fel azokat a politikai munka eszközeként.

A kecsegtető reményekből mindössze annyi valósult meg, hogy a szlovák irodalom vezető folyóirata, a Slovenské Pohľady 1930. év elején a Cseh- és szlovák költők antológiáját ismertető recenzióban megemlíttette a költő nevét — hibásan. A fordítások méltatásában főleg „Darvas és Attila“ (!) munkáját emelték ki [9].

A csendet 1937 őszén a költő halálának híre törte meg. Ez év decemberében egymást követték Szlovenszkón a magyarnyelvű József Attila estek, megemlékezések. Előadás hangzott el a pozsonyi rádióban, emlékestet rendezett a Magyar Demokrata Írókör, a munkásakadémiák pozsonyi, kassai csoportjai, a magyar dolgozó ifjúság egyesülete, a Szikra, a pozsonyi főiskolások Eötvös József köre [10]. Ez a hullám törte át azután a nyelvi válaszfalakat és játszott szerepét abban, hogy szlovákul is megszólaltak József Attila eszméi. A pozsonyi rádió szlovák műsora keretében ANDREÁNSZKY ISTVÁN újságíró 1938. január 5-én előadást tartott a Szép Szó célkitűzéseiről és megemlékezett József Attila költészetéről, a magyar—csehszlovák közeledést szolgáló műfordítói tevékenységéről is [11]. A szlovák sajtó is felfedezi A Dunánál költőjét. A Slovenský Deník, a liberális burzsoá Hodža-párt napilapja 1938. február 16—17-i száma két részben közli ugyancsak Andreánszky cikkét, amelyben a szerző a Szép Szó körének irodalmi és politikai nézeteit ismerteti a felolvasó körúton tartott előadások, megbeszélések alapján és ezen belül foglalkozik József Attilával is [12]. A két közlemény központi gondolata — amely címében is kifejezésre jut — a középeurópai népek együttműködése s a magyar írók ilyen irányú tevékenysége. A szerző a Szép Szót és írógárdáját Jászy Oszkár Huszadik százada és Ady örököseként mutatja be a szlovákoknak. E szellemi örökség tartalma „az európaiság és a Duna menti népek közeledése“, „az irodalom felszabadítása a politika nyomása alól, egyben azonban az irodalom számára a politizálás jogának a biztosítása“. Ez az a program, amelyet a Szép Szó köre a századforduló polgári hagyatékából a magáénak vall, de tovább is lép elődeinél, mert céljaiért, „gazdagabb politikai és gazdasági tapasztalatok, következetesebb szociális és világpolgári felelősség“ alapján harcol. A Huszadik század „szociológiai és szociográfiai kezdeményezését“ azonban a Szép Szó írói már túlhaladottnak tekintik. A cikkíró ezt azért tartja érdekesnek, mert „Magyarországon éppen a falukutató szociográfia vezetett a szellemi élet megújulásához“. Ez abban nyilvánult meg, hogy „az írók felkeresték a falusi lakosságot... tapasztalataikat a nyilvánosság elé tárták... Amde a haladó és szociális érzületű értelmiségi ifjúság és annak írói köre körülbelül két év előtt hajlamos volt arra, hogy reform-terveinek megvalósításában idegen jelszavak után menjen. Abban az időben, éppen ez a körülmény érlelte meg a Szép Szó megalapításának a tervét.“ A szerző itt a Szép Szó és a falukutatók, a népi írók ténylegesen megievő ellentétére mutat rá. Mivel azonban a kérdést leegyszerűsítve kezeli és nem tesz különbséget a folyóirat polgári íróinak csak részben haladó, mert egyoldalú és eszmeileg hibás elutasító álláspontja, valamint József Attila marxista alapon álló, tehát ideológiailag megalapozott kritikája között, a szlovák olvasó előtt úgy tűnik, hogy a

költő politikai nézetei teljesen összhangban álltak szerkesztőtársainak polgári-urbanus szemléletével. És bár ismerte a szerző — mert idézi — József Attilának a Szép Szó első számában megjelent programadó cikkét, nem veszi észre, hogy „az emberi egység”, amelynek megteremtését a költő sürgeti és az irodalom eszközeivel szolgálni kívánja, nem más, mint az antifasiszta erők összefogása, tehát demokratikus tömegmozgalom, olyan társadalom megteremtése céljából, amely megvalósítja a „magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot”. Ez pedig alapvetően különbözik a folyóirat többi íróinak sok szempontból haladó, végeredményben azonban a tömegeknek hátatfordító polgári koncepciójától. Sőt, mivel a szükséges különbségtétel nélkül állapítja meg a szerző, hogy „a Szép Szó írógárdájának József Attila volt a legjelentősebb tagja”, a cikk az olvasóban olyan költő képét vázolja fel, aki nemcsak hogy fenntartás nélkül azonosítja magát a folyóirat ideológiailag és politikailag ellentmondásos irányvonalával, hanem egyben a vezető alakja is a „szociális és világpolgári felelősség”-gel megindított irodalmi-politikai vállalkozásnak.

Mindamellet — a néhány életrajzi adaton kívül — tudomást szerez a szlovák közönség a cikk alapján arról, hogy „az emberi fájdalomnak nagy költőjét”, a haladó gondolat törhetetlen harcosát veszítette el a magyar irodalom; hogy a fiatalon elhunyt költő „Ady óta a magyar líra legnagyobb meglepetése volt s utolsó politikai verseiben a dunai népek együttműködéséért szállt síkra”, — ennek a gondolatnak a jegyében fordította magyarra csehszlovák és román költők verseit.

A Slovenský Deník a kiaknázható politikai lehetőségek miatt adott helyet a Szép Szóról és József Attiláról szóló írásnak. De már ekkor megnyilvánul a szlovák irodalmi körök érdeklődése is József Attila iránt. A kezdeményező lépést a szlovák írók egyesületének a folyóirata, a Slovenské Smery tette meg. Polgári irányzatú szerkesztési elveivel összhangban állott a magyar irodalmi művek rendszeres közlése, annál is inkább, mivel egyik szerkesztője, E. B. LUKÁČ kitűnő ismerője volt a magyar irodalomnak. Ady, Szabó Lőrinc és mások versei mellett több olyan cikk is megjelent e lapban, amelyek irodalmunk egyes kérdéseivel foglalkoznak. Érthető tehát a szerkesztő bizottságnak az az elhatározása, hogy az 1938. márciusi számban megemlékezik a tragikus sorsú magyar költőről. Versfordításra Ady fáradhatatlan népszerűsítője, E. B. LUKÁČ vállalkozott [13].

A tervből egyelőre csak a Medvetánc c. kötet mottójaként szereplő népdal-idézet lefordítására került sor, Básnikom (A költőkhöz) címmel [14], a megemlékezés pedig csak egy hónapi késéssel, az áprilisi számban jelent meg. A címe: József Attila básnik, ktorý zutekal zo života, (József Attila a költő, aki elmenekült az életből) [15]. A cikk szerzője ismét ANDREÁNSZKY, aki most sem ad részletes értékelést. Idézi a költő halála alkalmából elhangzott elismerő megnyilatkozásokat, részben megismétli előző cikkének megállapításait a népek barátságát hirdető költőről, említve a Wolker-fordításokat. Ezen túl azonban cikke tartalmaz néhány utalást József Attila művészetére, annak tartalmi és formai értékeire is. Költészete jellemző vonásaiként megemlíti az elvhűséget, a magas művészi igényt, a tartalom és a forma összhangját. Politikai nézeteit elvontan vázolja fel: új társadalmi rendről álmodott, a humanizmus ideáljai lelkesítették, a jog és a szabadság elnyomói ellen harcolt. A forradalmi munkásosztály költője, aki „tudatos jövőbe lát”, ebből a méltatásból még nem rajzolódik ki a szlovák olvasók előtt. Sőt a cikk befejező mondata: „A forma

tökéletes mestere, aki a zárt művészi formát magasztos — de talán elérhetetlen gondolatokkal töltötte meg —“ a benne kifejezett kétkedéssel csökkentette annak a forradalmiságnak az erejét is, amelyet fentebb általános, elvont utalásaival megsejtetett. A homályosan vázolt képhez nem sokat tett hozzá az előzőleg közölt versfordítás sem. Az irodalom iránt érdeklődő szlovákok a két közlemény alapján legfeljebb József Attila művészetének és öngyilkosságba taszító szenvedéseinek az összefüggésére, életműve hitelességére vonhattak le következtetéseket, anélkül azonban, hogy költészetéből ízelítőt kaphattak volna.

Ugyancsak 1938. elején találhatók az első nyomok az Elán c. folyóiratban, amelynek márciusi (7) száma József Attila egyik Flóra-versét (Flóra. 2. Rejtelmek.) hozza E. B. LUKÁČ tolmácsolásában. A fordítást a költő halálával kapcsolatos megemlékezésnek szánták, erre utal a szerző neve előtt a kereszt és a név körül vont gyászkeret. Az 1930-ban alapított Elán a „művészi individualizmus“ híve, „nem köti magát semmiféle új irányzathoz“, főfeladatának tekinti az olvasók rendszeres tájékoztatását a hazai és külföldi irodalomról [16]. Ez a szerkesztési program tette lehetővé, hogy lapjain folyamatosan jelenjenek meg magyar művek is (főleg versek), szlovák fordításban. A folyóirat évfolyamai számos Ady-, Babits-, Juhász Gyula-, Tóth Árpád-verset őriznek. Így az is természetes, hogy József Attila haláláról — mint a magyar irodalmi élet egyik szomorú eseményéről — az Elán is megemlékezett. Az már azonban feltűnő, hogy E. B. LUKÁČ megelégedett az egyetlen, nem is a legjellemzőbb vers lefordításával és nem tartotta szükségesnek a költő jelentőségéhez, emlékéhez méltó cikk megírását is. Azért szembeötlő ez, mert E. B. LUKÁČ a folyóiratok és a könyvtermés alapján állandóan figyelemmel kísérte irodalmunk fejlődését és a rendelkezésére álló sajtóban a kisebb jelentőségű magyar irodalmi eseményekre is reagált. Tájékozottsága, a kapcsolatok szélesítését sürgető buzgalma és nem utolsósorban költői és műfordítói tehetsége folytán ő volt a szlovákok között a legalkalmasabb arra, hogy méltó emléket állítson a magyar költőnek. Hogyan mondhatott le erről a kínálkozó lehetőségről az a LUKÁČ, aki több mint két évtizeden át olyan szívósan — és nem érdemtelenül — tartotta az első helyet irodalmunk közvetítésének szlovák munkásai között? E kérdés feltevése azért indokolt, mert az adandó válasz egyben felfedi azokat az okokat és tényezőket is, amelyek éveken át meghatározták a szlovákok József Attila-képének jellegét — tájékozottságuk mélységét és terjedelmét.

Az 1943-ban megjelent Na brehu čiernych vód c. antológia [17] bevezetőjében E. B. LUKÁČ a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokról ad áttekintést. A közeledés szükségességét a szomszédság tényéből vezeti le. Az együttműködés formái között megemlíti ugyan a gazdasági és politikai kapcsolatokat, de ezekkel szemben bizalmatlan. Véleménye szerint az ilyen kötelékek erősen konjunktúrálisak, bizonytalanok, „a legkisebb kedvezőtlen rezdülés hatására szétszakadnak“. A két nép mély és tartós barátságához csak a kultúra alkotásainak cseréje vezethet: „A kölcsönös tisztelősen és megértésen alapuló rokonszenv csakis a szellemi értékek kölcsönös cseréje útján lehetséges“ [18]. Lényegében itt az ismert híd-elméletről van szó, a gazdasági, politikai érdekellentétek megoldásának az illúziójáról az irodalom, a művészet erejével. Az adott történelmi helyzetben — a magyar—csehszlovák viszony szempontjából — volt ennek a szemléletnek némi reális alapja. Horthyék Magyarországa és a

burzsoá Csehszlovák Köztársaság között valóban csak „konjunkturális“, inga-tag, ideig-óráig tartó gazdasági és politikai együttműködés volt elképzelhető. Ilyen körülmények között „a kölcsönös tiszteleten és megértésen alapuló rokon-szenv“ erősítésében a szellemi értékek cseréje tartósabb hatású lehet, mint a szeszélyesen változó gazdasági és politikai tényezők. Lényegében azonban LUKÁČ szemléletében a gazdasági, társadalmi tényezők lebecsülését és a szellemi értékek fölényét hangsúlyozó, sajátosan polgári-entellektüel ideológia megnyilatkozását kell látnunk. Ez a szemlélet jellemezte a két háború közti szlovák irodalmi élet több olyan jelentős alakját, akik — e meggyőződéstől indítatva — irodalmunk szinte programszerű közvetítésére vállalkoztak. E szemlélet mellett ösztönözte őket az az előny is, amely magyar iskolázottságukból, nyelvtudásukból és irodalomismeretükből származott. Az iskoláskori élmény mély nyomai életük későbbi szakaszában is elő-előtűnnek. KRČMÉR hágyatékában fennmaradt egy magyáryelvű dialógus-töredék [19] kézírata, amelyben „két szlovák ember a prágai magaslatokon magyar ügyekről“ beszélget. Ebben mondja az egyik: „Mi még magyar iskolát jártunk. Magyar volt Shakespeare-ünk, részint még Turgenyevünk is.“ A két háború között a magyar irodalom szlovák népszerűsítői túlnyomórészt ennek a generációnak a tagjai. Hogy mit vesznek át, mit fordítanak, az világnézetük, politikai felfogásuk mellett egyéni vonzódásuk, ízlésük, temperamentumuk függvénye. Ady mindnyájuk számára lenyűgöző élmény. KRČMÉR — akiben az újért való lelkesedés megfért a hagyományok tiszteletével — visszanyúl irodalmunk régebbi korszakaiba is. Ezzel szemben LUKÁČOT és BENIAKOT a Nyugat köre vonzotta elsősorban és Ady-n kívül Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, majd Illyés és Szabó Lőrinc művészete érdekelte. Ami megragadja őket, az tartalomban a modern polgári hangulatok légköre, a humanista szemléletű ember érzés- és gondolatvilága, a társadalmi bajok haladó polgári brálata, formában pedig a választékos nyelv, a ritmus zenéje, a mesteri megoldások. Ez a művészi ízlés határozta meg azt is, hogy mit értékeljenek József Attilában, versei közül melyeket ültessék át szlovák nyelvre. Elfogadták nagy művészek, tudták, azt is, hogy forradalmár-költő, mint Ady, de észrevették a különbséget is. Adyt forradalmiságában is követték, József Attilát már nem. LUKÁČ 1949-ben megjelent műfordítás-kötetének [20] előszavában egyebek közt arról beszél, mi fogta meg őt a világirodalom nagy költőinek műveiben. József Attiláról ezt írja: „neuveriteľne krehké ľúbostné vyznanie Józsefa Attilu — i toto vie tento veľký revolučný básnik“. (József Attila hihetetlenül finom szerelmi vallomása, ehhez is ért ez a nagy forradalmi költő.) V. BENIAK is fordította már József Attilát a 40-es évek elején, de a proletárforradalom költőjének hangját csak a felszabadulás után szólaltatja meg.

Ezért nem kerül sor a Slovenské smery-ben és az Elán-ban a költő emlékéhez méltó reprezentatív fordítások bemutatására, és ezért nem vállalkozott sem LUKÁČ, sem más az Elán írói közül arra, hogy kísérletet tegyen József Attila életművének méltatására. Ez volt az egyik oka annak, hogy a proletárlíra nagy magyar képviselője hosszú ideig nem válhatott ismertté a szlovákok között.

A másik a költő halálát követő évek történelmi megpróbáltatásaival, az idők megnehezült járásával van összefüggésben. A fasizmus tombolása meggátolta József Attila művészetének teljes, lényege szerinti értékelését. Lukáček is csak a cenzúrázott Cserépfalvi-kiadásra támaszkodhattak. Ha szándék és

képesség csábította volna is őket a költő igazi arculatának megrajzolására, a körülmények hallgatást parancsoltak. Hiszen még a politikailag „veszélytelen” polgári költők bemutatását is gyanú kísérte. Amikor 1939. őszén az Elán a szlovák írószövetség lapja lett, LUKÁČ hosszabb cikkben fejtette ki nézeteit a magyar—szlovák irodalom cseréjének fontosságáról és feladatairól [21]. Itt sürgeti egy terjedelmesebb lírai antológia összeállítását, amelyben a Nyugat nagy költői mellett József Attilának is helyet kér. A következő számban cikksorozatot indít a nagy lírikus nemzedék bemutatására. Kosztolányi, Tóth Árpád, majd Juhász Gyula kerül sorra [22], de itt vége is szakad a vállalkozásnak, mert a szerkesztőség a gyanúsítások ellen védekezni kényszerül. Hogyan kerülhetett volna itt sor a Munkások költőjére?

Pedig József Attila költészete foglalkoztatta a szlovák irodalom művelőit és nemcsak LUKÁČ nemzedékét. 1940. elején a fiatalabb korosztály egyik képviselője jelentkezik néhány fordítással és a költőt bemutató cikkel, a Nové slovo c. folyóiratban. Ez a folyóirat rövid időre (csak egy évfolyama jelent meg, 1939—40-ben, a 10. számmal megszűnt) összekapcsolta a fiatal szlovák líra két irányzatát, a harmincas évek elején fellépő ún. „katolikus modern”-eket és az évtized közepén alakult szürrealista csoportot. A két irányzat vezető képviselői, RUDOLF DILONG, illetve RUDOLF FÁBRY részt vettek a Nové slovo szerkesztésében is. A három versfordítást (Diamant-Gyémánt; Hľa už som našiel domovinu — Ime, hát megleltem hazámat; Vidíš? — Látod?) követő cikk [22] vegyesen mutatja a két modernista irányzat egyes jegyeit: a vallásos szemléletet, bizonyos érdeklődést a szociális kérdések iránt és a formai elemek hangsúlyozását.

A szerző — egyben a versek tolmácsolója is — A. BREZÁNY, a cikk tanúsága szerint elég tájékozott a József Attila-irodalomban. Számontartja az összegyűjtött versek három kiadását, több költeményre utal, hivatkozik a költőről megjelent visszaemlékezésekre, kötetait említi, tud apróbb életrajzi mozzanatokról stb. A viszonylag gazdag tényanyag alapján kialakított képet azonban alapvetően meghatározza a szerző szemlélete, a folyóirat sajátos irányvonala. Legerőteljesebben megrajzolt vonásait így lehetne összefoglalni: A sorsüldözött, tragikus életű József Attila a megalázott kisemberek köréből jött, maga is haláláig küzdött a nyomorúsággal. „Harcos elszántsággal törte át nehéz életének korlátait”, és vált „művelt, szociális költővé”. Verseiben gyakran felhangzik a kitörő átkozódás „az ember sötét sorsa és szociális állapota” miatt. Pályája kezdetén a nyomor és a „kavargó szocialista ideológiák” hatása alatt olyan költeményeket is írt, amelyek „sértik az ember erkölcsi érzékét”. (Isten, Istenem, Hosszú az Úristen). Az 1936—37-ben keletkezett verseiben azonban már „teljesen megbékél az istennel”. A „szociális költészet hangvételéhez” a szabad versben lelte meg a legjobb kifejezési formát, művészetére Ady nem, ellenben Kassák, Kosztolányi és Juhász Gyula hatott. A forma, a kifejezések, a szó erejének legmagasabb fokát a Külvárosi éj c. kötetében érte el.

A társadalmi valóságot és a költő forradalmi világnézetét elködösítő keresztény-szociális részvét festi át ezt a képet. BREZÁNY írása mégis többet mondott József Attiláról mindannál, ami előtte szlovák nyelven elhangzott. A költő életének részletes ismertetése, műveinek említése, az utalások hazai fogadtatására, egyes vezető írókhoz való kapcsolatára — a néhány téves

megállapítás mellett is — sok új mozzanattal gyarapították a szlovák olvasók tájékozottságát.

Az 1943-ban megjelent lírai antológia, a Na brehu čiernych vôd József Attilát már a modern magyar líra nagyjai között szerepelteti. Ot versét közli, köztük a Favágó-t, JÁN PONIČAN fordításában. A szükséges óvatosság azonban a szerkesztő SZALATNAI REZSŐT arra kényszerítette, hogy a költőt bemutató rövid bevezetőjében a tehetséges, de szerencsétlen, sorsüldözött, beteg embert hangsúlyozza [23]. A könyv előszava szerint pedig (E. B. LUKÁČ írása) József Attila „istenibb társadalmi rend után vágyik“ [24]. Ez a beállítás is szerepet játszhatott abban, hogy — noha a Tiso-rendszer fasiszta sajtója hetekig tartó harcot indított az antológia ellen — a támadó cikkekben szó sem esett József Attiláról és a Favágó-ról. A sovíniszta indulat kódén át nem fedezték fel a „döntsd a tőkét“ forradalmiságát. Feltehetően meg sem értették a verset. A fordító ugyanis a magyarban kettős értelmű „tőke“ helyébe a „kmeň“ szót ültette, amelynek szlovák jelentése fatörzs, néptörzs, esetleg szótó, s így nehezen hozható kapcsolatba a tőkés renddel.

Néhány folyóirat közöl még a költő verseiből a háború alatt és közvetlenül az 1945. utáni években: az Elán 1941-es számai (Veľkomešťa — A nagyvárosokat; Siedmy — A hetedik; S čistým srdcom — Tiszta szívvel; V. BENIAK fordításai), az 1944-es Nový rod (Ustatý človek — Megfáradt ember. Ford. ŠTÍTŇICKÝ) és a felszabadulás utáni Tvorba (1948-ban: Betlehemskí králi — Betlehemi királyok, V. BENIAK fordítása; 1949-ben: Moja matka — Anyám; Len ten nech číta, — Csak az olvassa; Pieseň — Ringató; Flore — Flóra 2. Rejtelmek; V čo veríte... — Miben hisztek... —; Čistě srdce. — Tiszta szívvel, E. B. LUKÁČ tolmácsolásai.)

E. B. LUKÁČ itt említett fordításai — kiegészítve a legelsőként átültetett „Aki dudás akar lenni“ négy sorával — ugyanez évben még egyszer megjelentek a Záhrada útechy c. kötetben. A hét vers előtt József Attila fényképe látható. Az 1938-as Slovenské smeryben és az Elán-ban közölt első tolmácsolások óta 11 év telt el s az eredmény mindössze hét fordítás. Az újraközlés azt húzza alá, hogy csupán ez és ennyi érdekelte LUKÁČ-ot a költő életművéből. Amit könyve bevezetőjében mond, József Attilára is érvényes: „Azt választottam ki, ami megtetszett, mint séta közben, ha virágot szed az ember“ [25].

Az 1937. és 1949. közé eső évek legfontosabb eredménye abban jelölhető meg, hogy a költő neve és néhány verse viszonylag széles körben ismertté vált. A fordításokat közlő folyóiratok olvasótáborára egész Szlovénzkóra kiterjedt és nem mellékes az sem, hogy ismert nevű, vezetőszeretet játszó költők (LUKÁČ és BENIAK) méltatták figyelemre József Attila művészetét A SZALATNAI szerkesztette antológia körül kitört vihar pedig a legjobb eszköz volt arra, hogy a magyar lírikusok, köztük József Attila verseit is országszerte népszerűsítse. Ezt a hatást még fokozták azok a támadások, amelyek az antológiát megjelentető „Elán“-kiadót és annak vezetőjét, az ugyancsak országos hírnű költőt, JÁN SMREK-et érték. Persze túlzás volna azt állítani, hogy József Attila neve a dolgozó tömegek közé is eljutott. Csak a szlovák társadalom vékony rétege ismerhette meg, írók, irodalombarátok, a tanulóifjúság, a vidéki értelmiség folyóiratolvasó tagjai.

De ezek tájékozottsága sem terjedt túl a költő nevének, hányatott életének és néhány versének az ismeretén. Hiszen a fordítást végző szűk írói kör

előtt sem volt teljesen tisztázott József Attila költészetének tulajdonképpen lényege és jelentősége. Érdeklődésüket legalább annyira felkeltette a tragikus sorsú ember, mint a művészi értékek. Ez a kettősség jut kifejezésre abban, hogy a „nagy költővel“ mindig együtt említik a „szerencsétlen embert“, de úgy, hogy az „országos pusztulás“ hangsúlyozott méretei mellett az enyhe kételkedés árnya esik a költői nagyságra. Ilyen kétely érződik E. B. LUKÁČ szavaiban is: „Lehet, hogy a nehéz élet, a sorscsapások, a létért vívott küzdelem és a szörnyű vég is sokat hozzátesz az ő véres dicsfényéhez“ [26]. V. BENIAK — összegyűjtött fordításaihoz írott megjegyzéseiben — ugyanezt a gondolatot még egyértelműbben fogalmazza meg, amikor kijelenti, hogy József Attilát „megrázó sorsának hatása alatt“ kezdte fordítani, akkor, amikor még legfeljebb „nagy“, nem pedig „híres“ költő volt [27]. A művészetét jellemezni kívánó megállapítások, annak tartalmi és formai jegyeire utaló nyilatkozatok pedig annyira általános jellegűek és sommásak voltak, hogy nincs gyakorlati jelentőségük a József Attila-kép kialakításában. A lefordított versek alacsony száma, szűk tematikai skálája sem volt alkalmas arra, hogy az olvasói élmény közvetlen benyomásainak segítségével pótolja, amit a hiányos tájékoztatás elmulasztott.

Mindezek eredményeként a szlovák olvasó az 1937. és 1949. közti években József Attilát mint a Horthy-Magyarország hányatott életű, megrázó sorsú „nagy“ költőjét ismerte meg. Művészete a mérhetetlen emberi szenvedés „adekvát“ kifejezése. Ez a kép összhangban állt azzal a kerettel, amelyben megjelent: a folyóiratok irányvonalával, a fordítók világnézetével és irodalmi ízlésével, végül a polgári-értelmiségi olvasók igényeivel.

A rendelkezésre álló anyag tanúsága szerint látszólag az 1945-ös év sem változtatta meg a költőről formált képet a szlovákoknál. A valóságban azonban a felszabadulás teremtette meg József Attila költészetének a megismeréséhez is a feltételeket. A magyar proletárlíra legnagyobb alakja a „proletár utókor“-ban került méltó helyére szomszédainknál is. Méltó helyére került kettős értelemben is: a világirodalom nagyjainak rangjára emelték, verseit pedig egy 5500 példányban megjelent önálló válogatás, a szocialista kultúra legnagyobb szlovák sajtóorgánuma és számos különböző kiadvány vitte szét a legszélesebb dolgozó tömegek közé.

A költő életművének a bemutatására a nagysikerű Petőfi- és Ady-kötet fordítója, JÁN SMREK vállalkozott. Válogatása a Nie ja volám (Nem én kiáltok) [28] 88 verset ölel fel. Ezekből a kötet megjelenése előtt már 1951-ben mutatóban közli a sajtó a Hazám, A város peremén (Kultúrny život), az Anyám, az Ars poetica (Nové slovo), A Dunánál (Svet socializmu) c. verseket. 1952-ben a Kultúrny život bemutatja a Curriculum vitae-t és a Tiszta szívvel, a Falu, a Levegőt! és az Ady emlékezete c. költeményeket. A következő évben kiadott világirodalmi antológia, a Výbor zo svetovej literatúry a Curriculum vitae-n kívül József Attila 9 versének adott helyet. (Tiszta szívvel, Favágó, Aki szegény, az a legszegényebb, Külvárosi éj, Anyám, Hazám, Mondd, mit érlel, Tömeg, Levegőt!) E néhány verscím is mutatja, itt már nem a sorsüldözött, beteg költő áll előtérben, hanem a munkástömegek életérzését, vágyait szavakká formáló művész, akinek költészete számára szomszédainknál is megnyílt a legszélesebb nyilvánosság.

JÁN SMREK fordítói munkájában a BÁLINT GYÖRGY szerkesztette, háború alatt megjelent gyűjteményt (József Attila összes versei és műfordításai. Buda-

pest, Cserépfalvi.) vette alapul. Mivel azonban ez a cenzúra következtében egyes verseket nem tartalmazott, másokat meg némi szövegváltoztatással közzétett, a fordító felhasználta az 1945-ös kiadású Döntsd a tőkét c. válogatást is. Arra törekedett, — mint ezt a kötethez fűzött kiegészítő megjegyzéseiben mondja —, hogy könyve felölelje a költő termésének legjavát. Ezt lényegében sikerült is elérnie. A közel 90 vers átfogja József Attila költői tematikájának teljes szélességét, érzékelteti eszmei és művészi fejlődésének fő vonalát. A válogatás legnagyobb érdeme, hogy végre konkrétan érzékelhető formában tárulnak fel költészetének azok a vonásai, amelyekre a háború előtti szlovák József Attila-irodalom csak általánosságban, elvontan utalt. A SMREK tolmácsolásában megszólaló „nagy versek“ mutatnak rá arra, hogy az „elvhűség“, a „szabadság eszméje“ József Attilánál nem kevesebbet jelent, mint a marxizmus—leninizmus elveihez való ragaszkodást és a munkásosztály szabadságáért, a szocialista társadalomért folytatott harcot a maga teljes történelmi konkrétságában. És azoknak az 1937-ben „elérhetetlennek“ tűnő gondolatoknak, amelyeket „a forma tökéletes mestere“ verseiben kifejezésre juttatott, éppen az utóbbi másfél évtized története adja meg a teljes hitelét, bizonyosságul arra, hogy nem utópiáról volt szó. Még teljesebb volna a kép, ha SMREK a forradalmi versek közül lefordította volna a Szocialisták-at és a Lebukott-at is. De József Attila szerelmi lírájának bemutatása is hiányos az Óda nélkül.

SMREK könyve a kiszemelt verseket József Attila ismert kötetcímeinek a felhasználásával csoportosítja. Mivel azonban anyaga elrendezésében egyrészt az 1940-es Cserépfalvi-kiadás, másrészt pedig az 1945-ös Döntsd a tőkét c. kötet beosztását követi, könyvének felépítése eléggé önkényes és zavaróan hat. A fordító megjegyzése c. utószóban kapunk némi felvilágosítást a kötet összeállításáról, de a felhozott indokok sem igazolják az önkényes eljárást. Mivel a fordító nem egyenletesen válogatott az egész termésemből, az 1940-es Cserépfalvi-kiadáshoz képest egyes köteteket összevont és így könyvének cikluscímei nem egyeznek meg teljesen a felsorolással, amely a fordításokhoz csatolt tanulmányban (HORVÁTH MÁRTON, Proletársky bánsnik József Attila) [20] olvasható. De önkényes a kötetcímek sorrendje is, ami az idegen olvasó számára megnehezíti a költő fejlődésének figyelemmel kísérését. SMREK könyve ugyanis a Nagyon fáj-t, József Attila legutolsó kötetét, a Döntsd a tőkét elé helyezi és ezzel nemcsak a történeti sorrend ellen vét, hanem a mondanivaló alakulásának, a művészi eszközök változásának a hullámvonalát is hamis módon tünteti fel. Ez tévesztette meg a Slovenské pohľady kritikusat is, aki — József Attila fejlődéséről szólva — azt állítja, hogy a költő a Nagyon fáj c. kötetében „jutott el a proletár tudatosság területére“ [30], holott az eszmei fejlődésnek ezt a fokát nem 1936-ban, hanem jóval előbb, a harmincas évek elejére elérte a költő, ahogy ezt Döntsd a tőkét, ne siránkozz címen megjelent kötete tanúsítja.

Ha a válogatás hozzáértéssel vonultatja fel — kisebb hiányoktól eltekintve — József Attila költészetét, vajon a tolmácsolás megőrzi-e a versek eredeti tartalmi értékeit, művészi sajátosságait?

JÁN SMREK kitűnő költő, fölényesen tudja kezelni és a gondolati, érzelmi tartalom kíváncsi szerint alakítani a nyelvi anyagot. Bár 1945 előtt műfordítással nem foglalkozott, kitűnő Ady- és Petőfi-kötete a fordítói képességek teljes fegyverzetében mutatják be. Tehetsége lelkiismeretességgel, fejlett filológiai érzékkel párosul, továbbá olyan intellektuális és hangulati simulé-

konysággal, amelynek a segítségével fel tudja venni a tolmácsolásra váró költő eredeti alapállását és ebből kiindulva teremti újjá szlovák nyelven a fordítandó vers belső világát. Ezért nemcsak a tartalmi és a szöveghűség, hanem a mondanivalót hordozó formai elemek, a versszerkezet, a ritmus, a rím, a költői képek szempontjából is színvonalas munkát végzett. Azok a darabok a legsikerültebbek, amelyek a népköltészet formáit követik. Kitűnően szólaltatja meg a fordító az ún. szegényember-verseket (Szegény ember szeretője — Chudákova milá (112); Aki szegény, az a legszegényebb — Chudobný, kto je najchudobnejší, (115); tökéletes hatású a Medvetánc (Medvedí tanec) (63); A hetedik (Siedmy) (61); A kanász (Svinský pastier) (65); a Betlehemi királyok (Betlehemskí králi) (57) és mások. Nem okozott nehézséget a szabad vers sem, képei, kötetlenebb nyelve SMREK tolmácsolásában az eredeti színvonalon szólalnak meg. (Miért mondottál rosszat nékem — Prečo si mi zlé riekol slovo (23); Hajnalban kel föl, mint a pékek — Jak pekári za svitu vstáva (37)). Az ilyen jellegű versek nem tették túlzottan próbára SMREK műfordítói képességeit, könnyedén, erőltettség nélkül, természetes módon viselik a szlovák nyelv rájuk szabott ruháját.

József Attila költészetének talaja azonban nem mindenütt egyforma. Vannak olyan rétegei, amelyeknek a megmunkálása a fordító minden erejét igénybeveszi, sőt gyakran megoldhatatlan feladatok elé állítja a legrátermettebb vállalkozót is. SMREK maga is tudatában volt ennek, s megjegyzéseiben rámutat „a nem könnyű metaforák és tősgyökeres kifejezések” interpretálásának a nehézségeire [31]. Valóban a költői képek tömörsége, merészsége, eszmei és hangulati tartalma, a képek és nyelvi elemeik érzelmi és logikai összhangja tette SMREK számára József Attilát „helyenként nehezen megfejtethető” költővé, főleg a társadalmi-forradalmi irányú versekben, de néhol egybeült is.

József Attilánál is — mint minden igazán nagy költőnél — megtalálható a képalakítás egysége, harmóniája, kettős értelemben is: a képek nyelvi elemei és a téma, a környezet, a táj hangulata között, tehát érzelmi-hangulati vonatkozásban, de megnyilvánul ez az összhang a képek értelmi-logikai oldaláról is. És ez nemcsak az egyes képek keretein belül lelhető fel, hanem végigvonul az egész versen, a verset alkotó képsoron.

Ez a sajátosság gyakran okozott SMREK-nek nehézségeket. A város peremén c. vers második szakaszában a 2—6. sor így hangzik: „És mint nehéz esők / vastag rongyai mosogatják / a csorba pléhtetőt — / hiába törli a bú szívünkről / a rákövesedőt”. / SMREK ezt így teszi át: „A ako strechu štrbavú / smýva dážd, ktorý dlho padá — / nám nadarmo žiaľ stiera so srdca / to, čo sa na ňom naukladá”. / (130). (És mint a csorba tetőt lemossa az eső, mely hosszan esik, hiába törli le a bánat szívünkről azt, ami arra ráakodik.) SMREK nem tudta megragadni és a saját nyelvén közvetíteni a költői képnek azokat a stíluselemeit, amelyek a külváros, a gyártelep hangulatának hordozói. A „nehéz esők vastag rongyai” metaforát nemcsak kifosztja a jelzők elhagyásával, hanem meg is semmisíti azáltal, hogy egyetlen szót használ fel abból az „esők”-et. Így az eredeti hasonlat első részének alanya is megváltozik (— a „vastag rongyai” helyett — az eső —) és a kép máris elveszítette sajátos funkcióját — nem váltja ki bennünk az asszociáció révén a gyárak komor csarnokaiban megszokott látvány, a gépek tisztítására használt vastag rongyok képzetét. A „nehéz esők vastag rongyai” olyan kép, amely csak „a város peremén”

születhetett olyan költő fantáziájában, aki a munkásosztály szemével nézi a világot. (L. még: „S olajos rongyokban az égen / megáll, sóhajt az éj“. Külvárosi éj.) A milió és a kép hangulati összhangját SMREK nem tudta megőrizni, de csorbát szenved a kép logikai egysége is. József Attila nem véletlenül használ többszámot: „esők“, „rongyai“ és gyakorító, illetőleg folyamatos igealakot: „mosogatják“, „törli“. Hosszantartó (egy egész történelmi korra kiterjedő), ismétlődő és eredményre nem vezető jelenségről van szó. A „csorba pléhtetőt“ újból és újból befedi a korom, mint ahogy a munkásosztály életét is megüli a kapitalizmus. A szlovák fordítás nyelvi elemei nem követik a kép logikáját. A hasonlat első részének egyes-számú alanya (dážď — eső), valamint az első és a második rész állítmányai (smýva — lemossa, stiera — letörli) nem fejezik ki a finom jelentésbeli árnyalatot. Egyébként erősen valószínű, hogy József Attila szép és találó metaforáját, SMREK a rím érdekében áldozta fel, hogy a második, a negyedik és a hatodik sorvég összecsengjen („na dušu sadá“ — ktorý dlho padá — naukladá).

De találunk másutt is ilyen sikertelen megoldást. A Hazám harmadik szonettjének második versszakában József Attilánál ezt olvassuk: „S a gondra bátor, okos férfit / ki véde menthetlen honát, / mint állatot terelni értik, / hogy válasszon bölcs honatyát.“ Smrek szavaival: „A muž rozumného nútia / keď krb mu vzali, aby hľa / jak vôl šiel voliť, do zhlúpnutia / otca vlasti, dľa pravidla“. (És az értelmes férfit kényszerítik, mikor családi tűzhelyét elvették tőle, hogy ime, mint az ökör menjen választani a megbutulásig honatyát, a szabály szerint.) Itt a Horthy-rendszer embertelenségéről, cinizmusáról van szó. Az ország terheit viselő munkást-parasztot, aki az urak hazájáért vérét ontotta a háborúban, állampolgári jogainak gyakorlásában is embertelenül megalázzák: baromként terelik a választásra, mert Magyarországon nyílt szavazás van, ami a népképviselőt cinikus meggyalázása. SMREK ezt nem értette meg. Zavarta őt az előző strófa utolsó sora is: „Szétveret falut és tanyát“, értelmileg ehhez kapcsolta a „mikor a családi tűzhelyét elvették“ sort. Nem ügyel a kép nyelvi elemei és a kifejezendő gondolat és hangulat logikus összefüggéseire sem. Elhagyta a „gondra bátor“ jelzős kifejezést és ezzel nemcsak az „okos férfi“ alakja lett szürkébb, szegényebb, hanem az emberhez méltó hősies magatartásnak (gondra-bátor, okos...) és az állati megalázottságnak az ellentéte is csökken. De a fordító a képet egyéb vonatkozásban is összekúsálta. Az eredetiben a „mint állatot terelni értik“ kifejezés a nép megalázottságának a formájára és mértékére utal, tehát a *nép állapotára*, SMREK kifejezése pedig („kényszerítik... hogy mint az ökör választani menjen“) magára a *cselekvésre*, a választásra vonatkozik. Ha az egész strófát ebben a tömondatban foglaljuk össze: a nép választ, — akkor József Attila szövegében a szóbanforgó kifejezés mint állapothatározó az alanyhoz, SMREK szövegében pedig mint módhatározó az állítmányhoz kapcsolódik. Így eltolódik mondatbeli szerepe, ezzel megváltozik jelentése is. Mert nem úgy választ a nép, mint az ökör (az ökör nem szokott választani), hanem úgy terelik mint az állatot. A kép és jelentése, valamint építőanyaga, a nyelvi elemek közti összhang SMREK szövegében felbomlott. József Attila a versszak két része közötti ellentétből fakadó tehetetlen kiszolgáltatottság atmoszférájába — finom érzékkel — gúnyos keserűséget is kever (... „terelni értik“). S ehhez a következő sorban ironia csatlakozik („bölcs honatyát“). SMREK egyiket sem érzékelteti: a „kényszerítik“ sokkal szegényebb tartalmú és szürkébb

hangulatú nyelvi megoldás, a „bölcš“ jelzõt pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyja. Ezek helyett a 2., 3. és a 4. sorvéget — félreérthetetlenül azért, hogy rímet kapjon — önkényesen megtoldja (... 2.: aby hfa. — hogy lám; ... 3.: do zhlúpnutia — a megbutulásig; ... 4.: dfa pravidla — szabály szerint). A három betoldás közül az első a gúnyos keserűséget (amelyből erő is sugárzik) szelíd fejcsoválással degradálja, a második értelmetlen, sőt zavaró, hiszen József Attilánál éppen az ellenkezőjéről van szó (a bátor, okos férfiról, aki azért, hogy az urnákhoz tereljek, még nem lesz ostoba, csak embertelenül megalázott), a harmadikból érzik némi ironia, de maga a kifejezés lapos, költőtietlen.

Hogy mennyire tiszteletben kell tartania a fordítónak a képek hangulati és logikai összefüggéseit, összhangját József Attila verseiben, az egyébként igen ügyesen tolmácsolt Külvárosi éj is mutatja. A magyar szövegnek ezt a két sorát: „S piros kisedet álmodik / a vasöntõ az ércformákba“, SMREK így teszi át: „a slievač nad kadlubom sní, /dietatko si vñom uliat huta“ (az öntõ az öntõminta fölött álmodik, arról töpreng, hogy kisedet önt abban). József Attila — mint a nagy mesterek — egyetlen színfolttal, a „piros“ jelzővel életre-kelti a képet. Megtölti forradalmi levegővel: az álombeli „piros kised“ a munkásosztály jövője, a győztes forradalom. Éppen a képbe sűrített eszmei tartalom hívja fel a figyelmet arra az összefüggésre is, amely a „piros kised“ és a versnek egy távolabbi részében található komor kép között áll fenn: „S odébb mint boltos temető / vasgyár, cementgyár, csavargyár. / Visszhangzó családi kripták. / A komor földtámadás titkát / őrzik ezek az üzemek“. A gyár, a tőkés nagyipar nemcsak temető, kriptá a munkásnemzedékek számára, hanem a jövő, a „piros kised“ bölcseje is, aki felnőve megfejt majd a komor földtámadásnak, a tőkés kizsákmányolás lerázásának a titkát. SMREK a „piros“ jelzõt figyelmen kívül hagyja, s ezzel kettős hibába esik: megfosztja a képet eszmei tartalmától, s az előbb említett távolabbi összefüggések homályban hagyásával csökkenti a vers egészen logikusan végighúzódo és a képek kapcsolataival is egységbe foglalt forradalmi mondanivalót. Az előbbieket következtében — mivel a lényegyet kiemelte belőle, — a kép összeomlik, értelmetlenné válik: „arról töpreng, hogy kisedet önt abban“.

Ha a fordító kezében megsérül a képek logikai szerkezete, azt az egész vers megsínyli. Ez történik az Anya első két sorában. „Az őszi eső szürke kontya / arcomba lóg zilálva bontva“, olvassuk a magyar szövegben. SMREK-nél (Matka, (77).) ez így hangzik: „Jesenný dážd jak čepca strapce / visí mi s čela, v tvár mi člapce. (Az őszi eső, mint a konty fürtje, lóg a homlokomról, az arcomba csapdos.) Itt az történt, hogy SMREK a magyar metaforát (az ... eső ... kontya) hasonlattá bontotta szét (dážd jak čepca strapce — az eső mint a konty fürtje) ezzel megváltozott a szavak mondatbeli szerepe: az „eső“ birtokosjelzőből alany lett, a birtokviszonyból eredő szorosabb kapcsolata a „szürke konty“-tyal megszűnt, illetve áttevődött a költőre, akiből az eltorzult kép folytán zilált kontyú öregasszony lesz (... mint a konty fürtje lóg a homlokomról ...) A hasonlattá lazítás megfosztja az „őszi esőt“ a megismerés maximális fokától, amely pedig szükséges ahhoz, hogy a kép érzelmi-hangulati és logikai tartalma világos legyen: az őszi eső = szürke kontyú anya — aki szélverte, egyhangú csapkodásával babusgatja az emberi magárahagyatottságában „csecsre vágó“, újból megtalált gyermekét. Az őszi-anya az elmúlás, a halál jelképe, rátalált halálbavágó gyermekére. A fordító nem tudta

érvényesíteni a vígasztalan hangulatot zeneileg alátámasztó négyesrímmű megoldást sem, a szlovák változat páros rímképletű.

A hibák másik csoportjába sorolhatók az olyan esetek, amikor a fordító vagy a szöveg kellő megértésének hiánya, vagy a megfelelő idegen nyelvi visszaadás nehézsége következtében vét a képek realizmusa ellen; vagyis amikor nincs ereje megragadni és kifejezni a kép mögött levő, illetőleg annak tartalmát alkotó társadalmi valóságot. Az Ady emlékezete c. vers 3. szakaszában mondja József Attila: „Teste a földé. Földművésé a lelke / ezért koppan a kapa néhanap“. / SMREK ezt így fordítja (Pamiatka Adyho, (135).): „Telo dal zemi. Dušu roľníkovi, / preto vše motyka sa zarazí. / (Testét a földnek, lelkét a földművesnek adta, ezért akad meg folyton (mindig) a kapa.) A magyar szövegben a kapa koppanása a paraszt elkeseredését, lázongását jelzi, azét a parasztét, akit Ady lelke, forradalma izgató hagyatéka hevít. Ámde József Attila verse szerint a kapa csak „néhanap“ koppan: a kép a valóságos társadalmi helyzetet tükrözi, a Horthy-rendszer terrorja keményen elfojtotta a parasztok mozgolódásait, ritkán akadt lehetőség a keserűség és a forradalmi szándék kinyilvánítására. A néhanap koppanó kapa = a Horthy-Magyarország szegény-parasztjainak időnként kirobbanó elkeseredésével. SMREK-nél „a kapa folyton megakad“, ez a kép tehát nem adekvát tükrözi a konkrét társadalmi valóságnak. Egyébként nem szerencsés SMREK igéje sem: a „megakad“-hoz nem kapcsolódik az indulatkitörés, a „zörgés“ képzeté úgy, mint a „koppan“, tehát zajt, összeütközést jelző szóalakhoz. Ugyanitt a következő két sor: „Sírja hárommillió koldus telke, / hol házat épít, vet majd és arat.“ SMREK szövege szerint: „Zobrákov zástup trojmilionový / na jeho hrobe raz siat bude si.“ (A koldusok hárommillió tömege az ő sírján egyszer vetni fog.) József Attila ebben a két sorban — egymással összefüggő, de két különálló eseményt mond el: az Ady sírjából, forradalmi hagyatékából életrekelő és megvalósuló földosztást és azután a földhöz jutott szegénység építő, boldog életét. Az első sorba belesűríti a magyar parasztság ezeréves pörének zárójelenetét, a másodikban ennek következményeire utal. Az első sor főmondat-jellege is aláhúzza az „új honfoglalás“-nak a történelmi jelentőségét. A „sírja... telke“ azonosítással a költő sírját országos arányúvá nagyítja, és ezzel együtt a vers egyéb részeinek utalásaitól támogatva a szóalak által jelölt tárgyi jelenséget eszméivé, a forradalmi tanítások megtestesülésévé változtatja. Ebben a keretben azután elfér a „hárommillió koldus“, illetőleg a következő sorban az építkező, szántó-vető parasztok tömege. SMREK egyetlen mondatba vonja össze a két sort, így nem esik hangsúly a parasztok életében beálló történelmi fordulatra. De lefékezett az egész kép szuggesztív hatása is, mert a felnagyítás elmarad. A gondolatsornak éppen azt a láncszemét hagyja el SMREK (sírja — telke), amely Ady nyugvóhelyét az egész ország felnagyított jelképévé varázsolja. Marad tehát a prózai megállapítás: „a koldusok hárommillió tömege az ő sírján egyszer vetni fog“. Így éppen a művészet sikkad el és homályba borul a mögötte rejlő társadalmi-történelmi valóság is.

De találunk másutt is ilyen példát. A Hazám-ban a 3. szonett utolsó versszaka így hangzik: „Hisz »nyiltan« dönt, ki ezer éve (magával kötve mint a kéve) sunyít vagy parancsot követ.“ A nép fékentartása a parasztból nevelt csendőrrel (az aratási munkából kölcsönzött hasonlattal: magával kötve mint a kéve) az úri-Magyarország lényeges vonása volt. A kép a társadalmi valóságnak ezt a jegyét pontosan tükrözi. A szlovák fordítás azonban nem oldja

meg ezt a feladatot: „Veď volí »voľne« ten, čo asi / tisíc rokov už privyká si / na rozkaz, lebo kopanec. / (Hiszen „szabadon“ választ az, aki már vagy ezer éve hozzászokott a parancshoz, vagy a rugáshoz.) Mint látjuk, SMREK kihagyta a kéve-hasonlatot és így a vers a magyar nép szenvedéseiről szóló híradás egy mondatával szegényebb lett.

A legnagyobb nehézséget a fordító számára láthatóan azok a versek jelentették, amelyekben a marxista történet- és társadalomszemlélet egyes elemei képszerű, vagy közvetlen gondolati formában nyernek megfogalmazást. Azért bonyolult feladat ez, mert egyszerre kell eleget tenni két követelménynek: az ideológiai-eszmei mondanivaló semmiféle lazaságot nem tűrő, pontos megfogalmazásának, egyben pedig a vers formai követelményeinek. Ez utóbbiak pedig gyakran csábítanak szókihagyásra, szórendi cserére stb., ami veszélyezteti az előbbi feladat megoldásának a sikerét. A város pérémen 5. versszakában ez áll: „Papok, katonák, polgárok után / így lettünk végre mi hű / meghallói a törvényeknek; / minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk / mint a mélyhegedű.“ SMREK fordítása szerint: „Po kňazoch, vojakoch a po meštiakoch / napokon všetka viera / v zákone sa sústreďuje v našich zrakoch; / a preto všetok smysel diela / ľudského hučí v nás / jak struny čella.“ („Papok, katonák és polgárok után végül minden hit törvénné összpontosul a mi szemünkben; és ezért az emberi mű minden értelme bűg bennünk, mint a cselló húrjai.) József Attila itt a forradalmi proletáriátus történelmi szerepét határozza meg: a kapitalizmus a saját sírásóját teremtette meg az ipari munkásosztályban, a történelem folyamán vezető szerepet játszó kizsákmányolók után és azokkal szemben ez az egyetlen osztály, amely képes felismerni a társadalmi fejlődés törvényeit. Elsősorban neki érdeke e törvények érvényesülése (mert ezzel megszűnik a kizsákmányolás) s éppen ezért „hű meghallója a törvényeknek“. Ez teszi alkalmassá arra, hogy az emberi világot történetileg, törvényszerű folyamatában szemlélje, ezért méltó örököse a múlt minden értékének, hordozója „minden emberi mű értelmé“-nek. A munkásosztály hivatásának ezt a megfogalmazását SMREK nem tudja elvégezni. A „minden hit törvénné összpontosul“ kifejezésnek semmi köze József Attila verséhez és egyébként sem igaz. A „minden hit“ a „papok, katonák, polgárok“ hitét is magában foglalja, az pedig nem válik törvénné a munkásosztály szemében, — éppen az ellenkezője áll fenn. Továbbá: SMREK „az emberi mű minden értelmé“-ről beszél, vagyis az értelmezések, magyarázatok többféleségéről. Csakhogy a munkásosztály nem fogad el minden magyarázatot az „emberi mű“ megfejtésére, csak egyetlen egyet, a marxizmus tudományát, ezzel viszont valóban megfejtí „minden emberi mű értelmé“-t.

Ugyanennek a versnek a tizedik szakaszában József Attila — a termelő eszközökről szólva — élesen rámutat a tőkés és a munkásosztály között fennálló alapvető különbségre. A burzsoázia nem tud uralkodni többé az óriási arányúra fejlesztett termelőerőn, tehetetlenül nézi a termelés anarchiáját, amely a tőkés rend egyik alapvető ellentmondásából, a tőke — munka ellentétéből táplálkozik. A technika elvadulásának a fő oka éppen a tőkés magántulajdon, az, hogy a termelőeszközök az egyik társadalmi osztálynak *pusztán tulajdona*. A tőkés egyéni érdekek helyett a társadalom szolgálatába állítani csak a munkásosztály tudja a modern technikát, „ki néki enni maga adott“. SMREK nem ügyelt gondosan a magyar szöveg ideológiai tartalmára, egyetlen szót hagyott el, de a legfontosabbat: „a k nemu, čo je vašim vlastníctvom /

modlit sa budete“ /, (s hozzá, ki a tulajdonotok, imádkozni fogtok): Hasonló ideológiai elcsúszás van a 14. versszakban, ahol az eredetiben arról az új rendről esik szó, amelyben megvalósul az összhang az egyén vágyai, érzésvilága, törekvései és a társadalom között. (... az elme tudomásul veszi... a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent...) SMREK szövege így hangzik: „... výrobné sily tam von a dnu pudy, / pudy za krídly vrát.“ (A termelőerőket odakint és bent az ösztönöket, az ösztönöket a kapuszárnyak mögött.) Főlölesleges és csak a rím kedvéért betoldott kiegészítésével összezavarja az idézett szöveg első részében már világosan megfogalmazott gondolatot. Végül a vers utolsó sorainak tolmácsolásában — ahol a kommunista költő jövőbe vetett hite, büszke hivatástudata szólal meg, ahol megjelenik a harmóniát hozó új társadalom képe, amelyért a költő együtt harcol-dolgozik osztályával, a fordítót — éppen a legnagyobb lendületet kívánó résznél — cserben hagyta az ereje. „A költő... tudatos jövőbelát / s megszerkeszti magában, mint ti / majd kint, a harmóniát“ — olvassuk József Attila verse végén. SMREK ezt így mondja el: „Básnik... vidí do povedomej budúcnosti / a v sebe strojí harmoniu, čo vy / sestrojíte raz v budúcnosti“. (A költő tudatos jövőbe lát, és harmóniát teremt (készít) magában, amit ti megteremtetek egyszer a jövőben.) József Attila a vers fő mondanivalóját, a munkásosztály történelmi tettének célját és gyümölcsét: az ember igazi felszabadulását és boldogságát azzal hangsúlyozza, hogy az egész vers utolsó szavaként — méghozzá rímelő helyzetben — írja le a „harmóniát“. SMREK sorvégre a „budúcnosti“-t helyezi (a versformához és a tartalomhoz teljesen idegen önrímként). A sorközbe rejtett „harmónia“ pedig — a vers lényege — hangsúlytalanná válik. Ezzel szemben, a figyelmet a kétszeresen szereplő és rímeltetett „budúcnosti“ (a jövő) vonja magára. Így SMREK szövege az új társadalom megvalósulását túlzottan a távoli jövőbe vetíti, ráadásul a „raz“ — egyszer — határozószót is beszúrja a mondatba, amely a távoli jövő mellett még a megvalósulás bizonytalanságát is sugalmazza. Mindez sokat elvesz József Attila szép versének eszmei tartalmából, gondolati tisztaságából, de bágyadtá teszi a vers érzelmi töltését, agitatív erejét is.

A Munkások c. versben arra mutat példát a magyar költő, hogyan lehet a marxizmus, tehát a tudományos elmélet egyes igazságait a tudomány tételeinél nem kevésbé meggyőző formában a költészet nyelvén kifejezni. A 3. versszakban egyebek között ez áll: „A munkabér, a munkaerő ára / cincog zsebünkben, úgy megyünk haza.“ Az első sor a tőkés munkabér pontos meghatározása a politikai gazdaságtan szerint és a kizsákmányolás tényére mutat rá: a tőkés nem a munkát fizeti meg, hanem a dolgozó munkaerejét vásárolja meg és használja el a termelésben. A 2. sor („cincog zsebünkben...“) a kizsákmányolás fokát jelzi. SMREK nem vállalkozott arra, hogy ezt a költői alkotás tudatosságára, ideológiai megalapozottságára valló részletet a maga teljességében visszaadja. Ezt írja: „... Pišti mzda / nám vo vaškoch, keď berieme sa z práce, / a cesta domov pustou sa nám zdá.“ (Cincog a bér a zsebünkben, amikor a munkából távozzunk, és az út hazafelé sivárnak tűnik nekünk.) A szlovák szöveg tehát csak a munkabér alacsonyosságáról beszél és — az önkényesen betoldott résszel: „az út hazafelé sivárnak tűnik nekünk“ — annak lehangelő hatásáról. Ezzel az érzelmek területére rántja a verset, holott az egész költemény — és a szóbanforgó két sora is — a tudatosság és eszmeiség legmagasabb fokán megrajzolt helyzetkép — nemzetközi és hazai viszonylatban — amint az illik is ahhoz az osztályhoz, amely „osztályharcban vasba öltözött“.

Végül még egy példa a költői kép marxista eszmei tartalmának az elsikkadására. A Favágó 2. versszakának utolsó sora a magyar szövegben ezt mondja: „Tövit töröm s a gallya jut”. JÁN SMREK fordítása szerint ez így hangzik: „Sěkám v kmeň a tu haluz len.” (A törzsbe vágok és itt csak gally van.) Az eredeti szöveg képszerű formában a tőkés kizsákmányolást ábrázolja, megmutatva a termelt érték és a munkabér egymáshoz való arányát is. A megtermelt javak tőkés elosztási módját pontosan jelzi a *jut* ige: az osztozkodást a tőkés szabja meg, a javát elveszi, a munkásé csak az értéktelen hulladék, ami marad, a „gallya”. SMREK nem találta meg ehhez az eszmei tartalomhoz a megfelelő nyelvi formát. Az „itt csak gally van” igen keveset ad vissza József Attila gondolatából.

88 verset — József Attila költői termésének a legjavát — lefordítani óriási feladat. Ezért nem volna méltányos SMREK munkáját csak a sikertelen vagy hiányos megoldások alapján megítélni. Egyébként is ezek száma — bár a magyar költő alkotói módszerének, művészi-emberi szemléletének legsajátosabb vonásairól van szó, — elenyésző a teljes értékű részletek, vagy egészében tökéletes hangzású tolmácsolások sokaságában. Ennélfogva a kötetből kibontakozó költői portrét nem torzítják el, legfeljebb a kép élességét csökkentik. A fordító mentsége — egyben dicsősége is —, hogy József Attila verseinek közvetítésével az úttörők szerepére vállalkozott. Nagy alkotások meghódítása rendszerint nemzedékek műve. SMREK ebben a munkában nem támaszkodhatott az elődök eredményeire, mert nem voltak elődei. Az a tizennégy vers, amely 1938-tól előőrsként feltűnt a szlovákoknál, József Attila életművéről keveset, a nagy szocialista versek írójáról pedig — az egyetlen Favágó-t kivéve — éppenséggel semmit sem árult el. Így a fordítónak — a Megjegyzések-ben említett segítség mellett — teljesen a maga erejére, leleményére és tehetségére kellett támaszkodnia, hogy a polgári költészettel szemben merőben új hangvételő, művészi eszközeiben sajátosan igényes, eszmei tartalmában és szemléletében pedig kommunista líra hú tolmácsolásának felelősségteljes feladatát megoldja.

A szlovák dolgozók az „igazi” József Attilával találkoznak a Nie ja volám lapjain. Amit a versekhez még tudni kell — a költő életéről — megkapják a kötet elején közölt Curriculum vitae-ben. Amiről a fordítások nem, vagy nem egészen pontosan beszélnek — a költő művészi, politikai fejlődése, kapcsolata a munkásmozgalommal —, azt pótolja, kiegészíti, vagy éppen korrigálja HORVÁTH MÁRTON-nak e fordításokat követő tanulmánya.

SMREK tolmácsolásai József Attila költészetének hivatalos és teljes elismerését jelentik északi szomszédunknál. A könyv borítólapját díszítő kép: a sötét tárnában vonuló bányászcsapat, a címlap előtti rajz: a szenvedő asszonyarc (mindkettő JÁN MUDROCH alkotása), az 5500-as példányszám, továbbá az a körülmény, hogy a kötet számos darabját előzetesen és a könyv megjelenése után is a sajtó széles körben terjesztette, arra vall, hogy a magyar munkásosztály költőjét a terjesztés teljes apparátusának a felhasználásával kívánták népszerűsíteni a szlovák dolgozók legszélesebb tömegei között. A nemzetközi rangú magyar proletárlíra beiktatása ez a szlovák munkásosztály szocialista kultúrájának az értékei közé. Ezt mutatja a vezető irodalmi folyóiratban, a Slovenské pohľady-ban közölt négylapos recenzió is [32], amely részletes elemzést ad SMREK könyvről, és — kisebb kifogások hangoztatása mellett — teljes elismeréssel nyilatkozik a fordító munkájáról.

Ezt a hivatalos fogadtatást néhány év múlva, 1957-ben más jellegű irodalmi esemény követte: V. BENIAK Večerná blýskovica c. antológiájának megjelenése [33]. BENIAK ebben a könyvében a XX. századi magyar líra kiemelkedő alakjainak műveiből készített fordításait gyűjtötte össze, köztük 38 József Attila-verset. Bár a szlovák írószövetség kiadvállalatánál, a Slovenský spisovateľ-nél jelent meg, a kötet nem keltett visszhangot a szlovák sajtóban. Kevésbé volt alkalmas arra is, hogy külön hangsúlyt adjon József Attila költészetének (ez nem is volt célja), mivel a 38 vers csak töredékét képezi a terjedelmes kötetbe foglalt, nagyszámú Ady-, Babits-, Kosztolányi-, Tóth Árpád-, Juhász Gyula-, Illyés-versnek. Így nem a hivatalos elismerés és értékelés alkalma volt, inkább a magánvélemény, magánérdeklődés megnyilvánulása olyan szlovák költő részéről, aki a két háború közti évtizedekben jelentős szerepet játszott irodalmunk tolmácsolása terén. BENIAK — a kötet utószavában SMREK könyvéről szólva — el is határolja magát a hivatalosnak tekintett népszerűsítő vállalkozástól, amikor megjegyzi, hogy fordításai néhány évvel régebbiek Smrekénél és ő „maga fedezte fel önmaga számára a költőt” [34]. A kötet legtöbb darabja is a felszabadulás előtti közvetítő munka terméke, kivéve József Attila verseit. Éppen József Attila példája mutatja, hogy a történelmi változások milyen nagy mértékben tudnak hozzájárulni egy-egy költői életmű arányainak teljesebb felméréséhez, és ennek kapcsán ösztönzést adni az alaposabb megismerésre olyan személyeknek is, akik előzőleg — ízlésük, szemléletük folytán — csak egyes vonások iránt tanúsítottak érdeklődést. BENIAK a „nagy” költőt már a negyvenes évek elején felfedezte, első fordításai: A hetedik, Tiszta szívvel, A nagy városokat az Elán 1941-es évfolyamában jelentek meg. De „híres” költővé csak a munkásosztály felszabadulása tette számára József Attilát. Ennek a költészetnek az igazi értékét az a nagy történelmi fordulat hitelesítette, amelyet BENIAK fogalmazásában a költő „előre, világosan látott és műveiben megjósolt” [35]. Az érdeklődés arányainak az eltolódását és Beniak szemléletének megváltozását világosan mutatja az is, hogy a Večerná blýskavica-ban közreadott 38 József Attila-fordítás közül mindössze a fenti három jelent meg a felszabadulás előtt (az Elán-on kívül az 1943-as Na brehu čiernych vód c. antológiában is, utánközlés formájában), 1945. után pedig egy, a Betlehemi királyok (Betlehemi király, Tvorba 1948, 9—10. sz.) Bár József Attila költészetével már mintegy két évtizeddel a Večerná blýskavica megjelenése előtt megismerkedett, a fordítások túlnyomó részét a felszabadulás után készítette, közvetlenül a háborút követően [36].

Mivel járultak hozzá a szlovák József Attila-képhez BENIAK fordításai? Válogatásában — a Szépség koldusa kivételével — mindegyik kötet képviselve van. A legnagyobb helyet a Nincsen apám, se anyám (8 vers), a két utolsó kötet, a Külvárosi éj (6 vers) és a Nagyön fája (7 vers) kapta. Nagy számban kerültek a fordítások közé az utolsó versek darabjai, összesen 10 költemény. A válogatás részben fedi SMREK kötetének tartalmát, (21 vers azonos), részben szélesíti, kiegészíti a SMREK által felölelt versek körét és így ahhoz képest tárgítja a szlovák olvasók áttekintését. Nem vonatkozik ez a politikai-társadalmi problémát érintő költeményekre. Ezek száma BENIAK könyvében mindössze 9, köztük is a legfontosabbak: A város peremén, Mondd mit érlel, Áradat, a Fagy. Az utóbbi kivételével mind megtalálható a Nie ja volám-ban is. Ezzel szemben nagyobb teret biztosít BENIAK könyve József Attila szerelmi lírájának. (A „fedésben” nem levő versek többsége ilyen.) Kiegészíti ezt a rövid, szür-

realista fejlődési szakaszt tükröző Medáliák-ciklus, továbbá néhány olyan — a legutolsó időszakban keletkezett — vers, mint a Már régesrég, Miben hisztek, Talán eltűnök hirtelen. Ezzel Beniák fordításai új vonásokat raknak a szlovák József Attila képre, és árnyalják, egyénítik is azt.

BENIAK fordításai színvonalban megközelítik SMREK kötetét. Erényeik és hibáik is jórészt megegyezők. A legsikerültebb darabok itt is a szabadversek (Nem én kiáltok — Nie ja kričím. (335); Érted haragszom, nem ellened — Pre teba sa hnevám, nie na teba, (336). Kopogtatás nélkül — Bez klopania. (337), és a népköltészet formáit idézők, mint a kitűnő Betlehemi királyok — Betlehemi králi, (349), A hetedik — Siedmy (357), vagy a tökéletes átültetésű Medvetánc — Medvedí tanec (359).

Beniák gyakorlott fordító, régóta és rendszeresen foglalkozik a modern magyar líra tolmácsolásával. József Attila bonyolultabb és sajátos törvényszerűségeket mutató képalkotása azonban neki sem könnyű feladat. Hibái hasonlóak azokhoz a fogyatékoságokhoz, amelyekre SMREK fordításaiban már rámutattunk. Néhány példa:

A Mióta elmentél c. vers találóan szemlélteti azt a — népköltéssel rokon — művészi megoldást, amikor a költő a környezet tárgyi jelenségeire ruházza át a maga hangulatát és így azt tárgyiasítva szemléletesebbé, konkrétabbá teszi. „Mióta elmentél, itt hűvösebb / a sajtár, a tej, a balta nyele, / puffanva hull a hasított fa le / s dermed fehéren, ahogy leesett.“ A tárgyak hűvössége, a hasított fa hullása — puffanása, fehér dermedtsége, a kép harmónikus egységében érezteti a magára maradt szerelmes lelkiállapotát. BENIAK azonban nem tudta maradéktalanul visszaadni a versszak atmoszféráját: „Odkedys' odišla, studenšim sa zdá hrotok, mlieko, porisko sekery / prská drevo, štiepané v ívery, / poleno zmeravie, kam dopadá“. (Mióta elmentél, hidegebbnek tűnik a sajtár, a tej, a balta nyele, pattog a szilánkokra hasított fa, a hasáb megmerevedik, ahova leesik.) Beniák a hangulat objektíválódását nem tartja tiszteletben: nála nem „hűvösebb“, hanem „hidegebbnek tűnik“ a környezet és ezzel gyengíti e sajátosan alkotott képek hangulathordozó funkcióját. A „puffanva hull“-ó fahasáb képével pedig, amelynek vizuális és akusztikai hatása is hordoz valami lehangelő, szomorú érzést, teljesen ellentétes, vidám hangulati rezonanciát vált ki a szilánkokra hasított fa pattogása. A kép szemléletességét József Attila azzal is fokozza, hogy a „hull“ és igekötője közé beszorítja a mondat alanyát jelzőjével együtt és így — mint valami lassított filmen — késlelteti az állítmányban kifejezett történet lefolyását, a következő kapcsolt mondatban pedig folyamatos igealakot használ („dermed“). BENIAK az első ige (hull... le) helyett a prská — pattog igét használja, a másodikat pedig befejezett alakjában szerepelteti (zmeravie — megdermed). Ezen kívül elhagyja a „fehéren“ határozót, aminek következtében megint a látnivalók száma csökken. Ugyanebben a versben a „kapkodva öltöző szél“ képe sem olyan telt, élő és plasztikus, mint az eredeti változat.

Még nehezebben birkózik meg BENIAK azokkal a versekkel, vagy részekkel, amelyekben az eszmei-ideológiai tartalom pontos és félreérthetetlen megfogalmazást vagy képszerű ábrázolást követel. A város peremén c. vers 5. szakaszában, ahol József Attila arról beszél, hogy csak a munkásosztály képes a társadalmi folyamat törvényszerűségeinek a felismerésére, BENIAK is nehezen tájékozódik. Ezt írja: „Po kňazoch, vojakoch, buržujoch / na rade teraz sme my / byt nositeľmi zákonov / a teraz v nás to duní / tá všeludskosti výstavba, /

jak hlboké struny“. (Papok, katonák és burzsujok után most rajtunk a sor, hogy a törvény hordozói legyünk, és most bennünk ezt zúgja az emberiség műve [felépítése], mint a mély húrok.) BENIAK utószavából kiderül, hogy a „törvények hordozói“-n a törvények „véghezvivőit“, beteljesítőit érti [37]. József Attila azonban a „törvények hú meghallói“-ról beszél, a folyamat irányának megértéséről és még nem a beteljesítésről, a véghezvitelről. A finom megkülönböztetés indokolt is, hiszen még nem a győzelmes, tehát a törvényeket beteljesítő, hanem a döntő csata előtt álló, a kapitalizmus viszonyai között élő munkásosztályról van szó. A törvény betöltését a forradalom győzelme teszi majd lehetővé. BENIAK nem a korba helyezve akarja megérteni a verset, hanem a felszabadulás utáni, megváltozott erőviszonyokat vetíti vissza a múltba. Erre ugyanebben a versben még más példa is akad. A 10. szakaszban a tőkés termelés anarchiájáról, a technika féktelen tombolásáról beszél József Attila s ezzel kapcsolatban mondja: „... mind térdre omlotok / s imádkoztok hozzá, ki pusztán / a tulajdonotok“. BENIAK ezt így fordítja: „Klaniete sa mu hlboko, / čo vás bol majetok“. (Mélyen térdet hajtotok előtte [az előtt], ami a ti tulajdonotok volt.“) Itt is megfélemedezik BENIAK arról, hogy a vers a tőkés viszonyokról beszél, tehát arról az időről, amikor a tőkés magántulajdon még nem szűnt meg. Itt is a felszabadulás utáni állapotot vetíti vissza a múltba, s emellett nem hangsúlyozza a tőkés-pusztta tulajdonjogi viszonyát sem a termelő-eszközökhöz, megkülönböztetésül a munkásosztálytól, amely a termelőeszközöket mozgásba hozza, amely a gépeknek „enni ad“.

Súlyos ideológiai és politikai hiba csúszott be a Világosítsd föl (Vysvetli mu. (372)) c. vers 2. szakaszába, amit csak a vers teljes félreértésével lehet magyarázni. A versszak egy része magyarul így hangzik: „Talán dűnnyögj egy új mesét / fasiszta kommunizmusét — / mivelhogy rend kell a világba, / a rend pedig arra való, / hogy ne legyen a gyerek hiába / s ne legyen szabad, ami jó.“ BENIAK fordításában: „V rozprávočke provravíš mu / o fašizmu, komunizmu — / pretože poriadok musí byť / a poriadok ten je na to, / nedá sa deťom všetko ľúbiť, / čo dobré, odobrať, mu to“. (Mondogass mesét neki a fasiszmusról, a kommunizmusról, mivelhogy rendnek kell lenni, ez a rend pedig arra való, nem lehet mindent szeretni a gyerekeknek, ami jó, el kell venni tőle.) József Attila verse epés satíra a farkas-erkölcsöket hirdető, a tömegeket ködös ideológiákkal megzavarni törekvő imperializmus ellen, amely a „rend“ demagóg jelszavával készíti elő a háborút. BENIAK fordítása, amely az eredeti jelzős szerkezetet („fasiszta kommunizmus“) felbontja és ezzel eltünteti magát a fogalmat, a képtelenség ideológiáját, lényegében egyenlőségi jelet tesz a fasiszmus és a kommunizmus közé, mert a fordítás szerint mind a kettő gyereknek való mese és — a versszak második részével összefüggésben — mind a kettő olyan rendet jelent, amely a gyerekeket megfosztja örömeiktől. A versszak utolsó sorainak önkényes megváltoztatása következtében pedig elmarad az imperializmus háborús lényegének („hogy ne legyen a gyerek hiába“) a leleplezése is.

Végül az Ars poetica-ból két példa arra, hogyan csorbulhat ki az eszmei mondanivaló éle a fordító kezén a legkisebb vigyázatlanság, vagy a formai igények erős csábítása következtében. „Költő vagyok — mit érdekelne / engem a költészet maga?“ — kezdi a verset József Attila. Akkor is világos volna ez a hitvallás, ha a következő versszakok nem fejtenék ki részletesen: az igazi költőhöz nem méltó az öncélú művészet. BENIAK végig lefordítja a verset, mégsem érti, vagy nem tudja saját nyelven megragadni az első mondat lényegét: „Som

bánsnik — prečo by ma nadchnút / mala teda poézia?“ (Költő vagyok, ennél fogva miért kellene fellelkesítenie engem a költészetnek?) Éppen az a szó maradt el, amely József Attila állásfoglalásának a lényegére mutat. Ugyanitt az 5. versszak első két sora így hangzik: „En túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább!“ BENIAK szövege szerint: „Postúpil som za dnešnú krčmu / aj ináč. — No, veď chápته ma!“ (Túlléptem a mai kocsmán, egyébként is. — No, hát értsetek meg!) „Az értelemig és tovább“: a polgári költészet „mímelt mámorú“ kocsmája helyett a lét törvényeit tükröző értelem, a világos gondolatok igazsága és a harc azok valóraváltásáért, ebben látja költői hivatását József Attila. Művészetének legszembeötlőbb vonásai domborodnak itt ki: az intellektuális és az agitatív jelleg. Erről azonban semmit sem mond BENIAK szövege. Ehhez hasonló önkényes megoldás más versekben is található. Nem vezet ez minden esetben lényeges hibákhoz, de a verssorok kitöltéséért, a jó rímért tett engedmények többé-kevésbé mindig bántó hatásúak. Ilyenek találhatók a következő költeményekben is: Tiszta szívvel — S čistým srdcom. (340). Mondd, mit érlel — Povedz, čo chystá, (355). Nagyon fáj — Veľmi bolí, (373). Talán eltűnök hirtelen — Možno, že zmiznem odrazu, (386). stb.

Érdeemes összevetni BENIAK fordításait azzal a képpel, amelyet a könyv utószavában rajzol a magyar költőről. Szembeötlő a különbség a versek tematikai válogatása és az utószó között. Utaltunk már arra, hogy BENIAK érdeklődése főleg a magánélet (szerelem, szenvedés, lelki gyötörődés stb.) problémáival foglalkozó versekre terjedt ki. Fordításai között jelentéktelen számban vannak a dolgozó-tömegek nagy kérdéseit tárgyaló, tehát politikai témát feldolgozó költemények. Ezzel szemben a kötetet kiegészítő utószó József Attilát kizárólag politikus költőként mutatja be. A művészről, a magánemberről — azon túl, hogy az éhezést és a nyomort politikai életútjának állandó kísérőjeként emlegeti —, egyáltalán nem beszél, holott a Nyugat nagy költőinek bemutatását ugyanebben a kötetben viszonylag részletes esztétikai elemzéssel, művészetük tartalmi és formai sajátosságaira való gyakori hivatkozással végzi el. A magyarázatot BENIAK irodalmi ízlésében, szemléletében kell keresni. Egyéni művészi vonzódása, amely eligazította, irányította a válogatásban és végső soron meghatározta a lefordítandó versek körét, vezető szerepet játszott a magyar költő megítélésében, értékelésében is. Ha BENIAKOT a proletárforradalom éneke, a politikus költő ragadta volna meg, minden bizonnyal ennek megfelelően mutatta volna be a fordításokon keresztül is József Attilát. Őt azonban első sorban a szerelmi élményt újszerűen megszólaltató, a társadalmon kívül rekesztett, bonyolult lelki problémákkal küzdő, szenvedő ember érdekelte. Idéztük már utószavából a „nagy“ és a „híres“ költő megkülönböztetését. E most tárgyalt probléma oldaláról nézve úgy tűnik, itt nemcsak megkülönböztetésről, hanem szembeállításról is szó van. BENIAK utalásából kiderül, hogy az ő szemében József Attila már a felszabadulás előtt „nagy“ költő, illetőleg „legfeljebb nagy költő“ volt, „híres költővé“ pedig napjainkban vált. BENIAK a „nagy“ költőhöz, a modern lírikushoz vonzódott első sorban, ez jut kifejezésre fordításaiiban. A „híres“ költő, a proletárforradalom politikus-művésze kevésbé érdekelte. A fordításokkal a művészet előtt hódolt, az utószó pedig a hivatalos értékeléshez való igazodás, nem a mély érdeklődés megnyilvánulása. Nem is tud teljes magyarázatot adni a költő politikai útjára. Látja, hogy valami új jelenséggel áll szemben, utal arra, hogy József Attila előtt is voltak a magyar irodalomnak olyan alakjai, akik „a szegénységből, paraszti vagy munkás sor-

ból származtak“ és akik „a polgári viszonyok között is többé-kevésbé hűek maradtak bölcsőjükhöz“. De József Attila más, ő „proletár maradt a proletárok között“. Az osztályhűség titkára azonban csak félig ad BENIAK magyarázatot. Helyesen állapítja meg, hogy a magyar költő politikai nézeteit osztályhelyzete, a munkásosztályhoz való szoros tartozás és az állandó nélkülözés formálta, fejlesztette. Verseivel osztálya győzelméért harcolt. „Kidöntjük a kapitalizmus korhadt kapuit, megragadjuk a hatalmat, hogy a világnak új harmóniát adjunk“ — foglalja össze BENIAK A város peremén c. vers politikai programját. Mindez azonban úgy tűnik, mintha József Attila politikai fejlődésében, a munkásosztályhoz való viszonyában kizárólag az osztályélményeknek, a nélkülözésnek, tehát érzelmi és ösztönös tényezőknek volna formáló szerepe. Ezt a költőt „az éhezés és a nyomor elkísérte haláláig és meghatározta az útját a harcposz proletáriátus soraiban“ — olvassuk BENIAK utószavában. Majd — miután tévesen azt állítja, hogy értetlenségből ez az *osztály* a költőt mint értelmiségit átmenetileg eltaszította magától — így folytatja: „És annak ellenére, ahogyan elbánt a sors ezzel az emberrel, ez a *költői hite* (t. i. a proletáriátus győzelmében) rendületlenül megmarad.“ Nincs itt egyetlen szó sem József Attila marxista ideológiai iskolázottságáról, tudományosan megalapozott meggyőződéséről, materialista világnézetéről. Pedig ez utóbbiaknak sem volt kisebb szerepe a költő politikai szilárdságában, következetességében, mint az osztályélményeknek. Az élményekből épült a „költői hit“ érzelmi skálája, de gondolati tartalmát, a „hit“ szilárd fundamentumát a forradalmi elmélet adta. BENIAK a politikai-költő arcképvázlatából kihagyta ezt az alapvető vonást. Hogy ez milyen következményekkel járt a politikai tartalom művészi ábrázolásának tolmácsolásában, a fordítások elemzésénél példákkal mutattuk meg.

BENIAK könyvével — egyelőre — megszakadnak azok a nyomok, amelyeken haladva vizsgáltuk a szlovák József Attila-kép alakulását. A tényanyag összefüggései azt mutatják, hogy a folyamat három fordulóra tagozódik, mindegyikben más körülmények között és más eredményekkel ment végbe a magyar költő találkozása a szlovák irodalommal. Az első a harmincas évek elején kezdődik és az évtized közepéig terjed. A csehszlovákiai kisebbségi sajtó és a magyar baloldal figyelme már magában rejtette a fordítások megindulásának a lehetőségeit. A közvetlen kapcsolatot ekkor ANTON STRAKA jelentette, aki szomszédainak irodalmában tájékozódni segített a magyar költőnek és a személyes találkozások alkalmain keresztül egyengette József Attila verseinek útját a csehek és a szlovákok felé. A demokratikus, baloldali gondolkodású STRAKA révén kedvező feltételek vannak ekkor kialakulóban a magyar proletárlíra bemutatkozásához a szlovákok között is. A találkozás azonban konkrét eredményeket csak az egyik oldalon hozott, József Attila fordításai szóltatták meg magyarul WOLKER és BEZRUC verseit. STRAKA távozása és a kedvezőtlenül alakuló politikai viszonyok, valamint a költő életének nehézségei megakadályozták, hogy a biztató kezdet a másik oldalon is sikerre vezessen.

A második szakasz a költő halálával kezdődik. A tragikus esemény széles hullámokat vert a csehszlovákiai magyar sajtóban is, és ez váltotta ki az első szlovák visszhangot. A szlovákok érdeklődésének felkeltésében fontos szerepet játszott a költő megrendítő egyéni sorsa. Művészetében elsősorban az emberi szenvedés, a nyomor, a „pokoljárás“ lírai megszólaltatását értékelik. Jellemző, hogy a Medvetánc mottójául szolgáló népdalidézet, az „Aki dudás akar lenni“ hangzik fel először szlovák nyelven 1938. márciusában. Hárman is lefordított-

ták és a SMREK- valamint a BENIAK-köteten kívül három helyen is megjelent. A proletárforradalom költője, és ezzel együtt József Attila nagyságának igazi arányai ebben az időben rejtve maradnak a szlovákok előtt. Ennek okát egyrészt a fasizmus erősödő nyomásában kell keresnünk. Emellett a szlovák irodalmi élet egyes vezető írói, főleg LUKÁČ, de BENIAK is, akik egyben a kölcsönös kapcsolatok terén is meghatározó szerepet játszottak, mint József Attila fordítói a saját szemléletük és ízlésük szerint tájékoztattak a költő művei között. A polgári demokrácia megszabta látószögükből kimaradt a forradalmi munkásosztály énekese. Ezt a képet a szlovák irodalmi baloldal egyik képviselője, JÁN PONIČAN villantotta csak fel, egy alkalommal, az 1943-as Na brehu čiernych vód — Favágó fordításával. Bár a szlovákok tájékozódása József Attiláról ebben az időben igen mérsékelt, mégis nevét és néhány versét a szlovák folyóiratok szétviszik az országban. Visszhangja nincs, de híre terjed.

A felszabadulás teremtette feltételek között bontakozott ki József Attila költészete a szlovákoknál is teljes gazdagságában. A harmincas évek eltorlaszodott lehetőségei, a szlovák polgári irodalom próbálkozásai után az épülő új társadalom nyitotta meg az utat a szlovák dolgozók között is. SMREK kötetével, BENIAK fordításaival a szlovák tömegek kultúrforradalmának élő és ható tényezőjévé vált József Attila életműve is. A versek száma ma már meghaladja a százat, olyan válogatásban, amely nyomon követi a költő fejlődésének útját. Számos költeménye kétszer, a legismertebbek, mint A város peremén négy, a Favágó három, a Tiszta szívvel pedig összesen hat alkalommal jelentek meg különböző helyeken nyomtatásban. A versek tematikai megoszlása sokoldalúan mutatja be a költőt és viszonylag teljes képet ad. Néhány olyan költemény, mint a Szocialisták, az Eszmélet, az Elégia, az Óda, a Gyermekeké tettél még fordítóra vár.

A József Attila-kép művészi kidolgozottsága — a sok kitűnően sikerült megoldás mellett — további árnyalásra, finomításra szorul. A sajátos művészi eszközök érvényre juttatásának csak a nehézségeit látják a fordítók, de törvényszerűségeik tanulmányozásában, titkaik megfejtésében még nem jutottak el a kellő mélységig. Ez a feladat nemcsak az esztétikai érzéket, fordítói rátermettséget teszi próbára. Ennél is nagyobb szerepe van a fordító ideológiai tudásának, marxista szemléletének. Ezidőszert a szlovák József Attila-portré ez utóbbi téren mutat legnagyobb fogyatékosságokat. A „megszólalásig hű” kép felmutatásához — a művészi megoldások tökéletesítése mellett — a további fordítások eszmei tisztaságán, fokozott ideológiai igényességén át vezet az út.

JEGYZETEK

- [1] FÁBRY ZOLTÁN, József Attila szlovenszkói emléke. Új szó 1949. január 1, 10.
- [2] Uo.
- [3] SZÁNTÓ JUDIT, József Attila műfordításairól. Csillag (1954). VIII, 1504—510.
- [4] Československé—maďarské večierky. Slovenský večerník 1932. január 15.
- [5] Cseh és szlovák költők antológiája. Budapest, 1936.
- [6] KOMLÓS ALADÁR: József Attila és Jiří Wolker. Irodalomtörténet 1949. 2, 317.
- [7] Uo.
- [8] FÁBRY ZOLTÁN, József Attila szlovenszkói emléke. Új szó 1949. január 15, 5.
- [9] J. K. GARAJ cikke a Slov. pohľady-ban 1937. 53. évf. 2. sz. febr., már. 117.
- [10] V. L.: József Attila emlékestek Szlovenszkón. Szép szó 1938. január—február: 123.

- [11] A. J.: József Attila emléke Szlovenszkóban. Szép szó 1938. március: 194.
- [12] ŠT. ANDREÁNSZKY, Maďarskí spisovatelia pre myšlienku podunajskej spolupráce. Slovenský denník 1938. február: 16—17.
- [13] A. J.: József Attila emléke Szlovenszkóban. Szép szó 1938. március: 194.
- [14] Slovenské smery 1937. március: 147.
- [15] ŠT. ANDREÁNSZKY, József Attila básnik, ktorý zutekal zo života. Slov. smery. 1937—38. évf. 165.
- [16] Elán, 1930. I. évf. 1. sz.
- [17] Na brehu čiernych vôd. (Výber z modernej maďarskej lyriky.) Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta SZALATNAI REZSŐ. „Elán“ kiadás. Bratislava, 1943.
- [18] I. m. 8.
- [19] Matica Slovenská archivuma.
- [20] E. B. LUKÁČ, Záhrada útechy. Tranoscius. Liptovský Svätý Mikuláš, 1949.
- [21] E. B. LUKÁČ, Výmena duchovných produktov. Elán 1939. 1—2. sz. szeptember—október.
- [22] Elán 1939. 3. sz. (november); 1939. 4. sz. (december); 1940. 5. sz. január.
- [23] Na brehu čiernych vôd. 99. l.
- [24] I. m. 15.
- [25] E. B. LUKÁČ, Záhrada útechy. Trannoscus. Lipt. Svätý Mikuláš. 1949.
- [26] Na brehu čiernych vôd. 15.
- [27] Večerná blýskavica 462. Slov. Spisovateľ. Bratislava, 1957.
- [28] József Attila: Nie ja volám. Výbor básní. Preložil JÁN SMREK. Slovenský Spisovateľ. Bratislava, 1952.
- [29] I. m. 185.
- [30] E. MAJCHER: József Attila: Nie ja volám. Slov. pohľady 1952. LXVIII. 10—11. sz. 863.
- [31] I. m. 201.
- [32] E. MAJCHER, József Attila: Nie ja volám. Slov. pohľady. 1952. LXVIII. 10—11, 861—864.
- [33] V. BENIAK, Večerná blýskavica. Antológia z maďarskej poezie XX. storočia. Slovenský Spisovateľ kiadása. Bratislava, 1957.
- [34] I. m. 462.
- [35] I. m. 461.
- [36] I. m. 462.
- [37] I. m. 461.

ЗАМЕЧАНИЯ К СЛОВАЦКОМУ ОБРАЗУ АТТИЛЫ ЙОЖЕФА

И. ЧУКАШ

А. Йожеф (1905—1937) величайший поэт венгерской литературы между мировыми войнами, создатель пролетарской поэзии в Венгрии. В его стихотворениях выражаются на высшей степени марксистского сознания судьба, стремления, чувства страдающего под фашистским гнетом, и борющегося за свое освобождение рабочего класса и деревенской бедноты, «три миллионных нищих». Он создал для венгерской литературы такому глубоко новому содержанию оригинальную художественную форму, которая приспосабливает и развивает дальше как традиционные формы, так и средства изображения свободного стихотворения экспрессионизма и народной поэзии. Его поэтическое поведение определяется своими пролетарскими классовыми переживаниями и научно обоснованным революционным сознанием.

Настоящая статья рассматривает, при каких условиях встретилась — в рамках венгерско-словацких литературных связей — поэзия А. Йожефа со словацкими читателями, какие факторы формировали представления о поэте, созданные нашими северными соседями, какими успехами озаменовались стремления интерпретации, и в какой степени последние верно отражают личность поэта.

Фактический материал, разработанный автором статьи показывает, что поэзия А. Йожефа, с точки зрения словацкого литературного сознания переходила три фазы. Печать венгерского меньшинства в Чехословакии, внимание венгерского прогрессивного движения уже скрывали в себе возможность начала переводов. Непосредственной связью в это время является Антон Страка, прессатташе Чехословацкого посольства в Будапеште; он помог венгерскому поэту ориентироваться в литературе наших со-

седов, и посредством личных встреч выравнивать путь поэзии А. Йожефа к чешским и словацким читателям. Благодаря демократически мыслящему Страка создались благоприятные условия для представления словацким читателям венгерской пролетарской лиры. Но встреча принесла результаты только на одной стороне. А. Йожеф переводил стихотворения чехословацких пролетарских поэтов Вокер и Безруч на венгерский язык. Отозвание Страка, неблагоприятные политические отношения и затруднения в жизни поэта помешали, чтобы начальные успехи привели к практическим результатам.

Вторая фаза начинается с смерти поэта в конце 1937 г. Трагическое событие сообщалось и в венгерской печати Чехословакии и вызвало там первый широкий отклик. В возбуждении интереса словацкого народа большую роль сыграла личная трагическая судьба поэта. В его искусстве словацкие читатели ценили прежде всего лирическое выражение человеческого страдания, нищеты «мук ада». Характерно, что в марте 1939 года, первым на словацком языке, прозвучало стихотворение «Кто хочет стать волинщиком», взятое из народной поэзии и являющееся мотто сборника «Медвежий танец». Это стихотворение перевели даже трое, и появилось оно на трех местах кроме сборников Смрек и Бениак. Настоящий поэт — поэт пролетарской революции в это время еще остается скрутом перед словаками. Причина этого заключается в усилении фашистского гнета. Но кроме этого и некоторые ведущие писатели словацкой литературы, прежде всего Лукач, но также и Бениак, сыгравшие ведущую роль и во взаимоотношениях, переводили стихотворения А. Йожефа по своему вкусу и по своим воззрениям. Со своими буржуазно-демократическими взглядами они не знали что начать с певцом революционного рабочего класса. Единственным исключением представляется только перевод стихотворения «Лесоруб» левостороннего представителя словацкой литературы Яна Поничана, вышедший в 1943 г. Хотя известность А. Йожефа среди словаков в это время очень ограничено (на словацкий язык были переведены всего 14 стихотворений, и кроме этого пять статей и одна радиопередача занимались поэтом), но его имя и несколько стихотворений распространяются в стране словацкими журналами. Поэт пока не имеет отклика, но становится все известнее.

В благоприятных условиях после освобождения поэзия А. Йожефа разворачивается в Словакии во всем своем богатстве. После ограниченных возможностей и неудачных попыток словацкой буржуазной литературы 30-ых годов, строящееся новое общество открывало дорогу для поэзии А. Йожефа к словацким трудящимся. Со сборником Смрека и переводами Бениака творчество А. Йожефа стала живым и действующим фактором в культурной революции словацких масс. (József Attila: Nie ja volam. Vybór básní. Preložil Jan Smrek. Slovenský Spisovateľ. Bratislava, 1952. V. Beniák: Vecerna blyskavica. Antológia z maďarskej poezie XX. storočia. Slovenský Spisovateľ. Bratislava, 1957.)

Число переведенных стихотворений теперь уже больше ста, и их отбор верно отражает творческий путь поэта. Многие стихотворения поэта появлялись дважды, а самые известные, как «Ночь окранны» — четыре раза, «Лесоруб» трижды, а «Чистым сердцем» шесть раз в различных журналах и газетах. Тематическое распределение стихотворений показывает поэта многосторонним и дает относительно полную картину. Несколько стихотворений, как «Социалисты», «Элегия», «Сознание», «Ода» и др. еще ждут перевода.

Художественная обработка образа А. Йожефа — несмотря на многие отличные интерпретации — нуждается в дальнейшем утончении, нюансировке. Переводчики замечают только трудности особенных художественных средств, и не достигли пока соответствующей глубины в изучении их закономерностей и в решении их тайн. Эта задача требует не только эстетического чутья и высококачественных способностей переводчика; огромную роль играют идеологическое знание, марксистское мировоззрение переводчика. В нынешнее время образ А. Йожефа показывает недостатки как раз в этом отношении. К разработке подлинно верной картины ведет путь — кроме совершенствования художественных решений — через идейную чистоту и повышенную требовательность с идеологической точки зрения.

BEMERKUNGEN ZU DEM SLOWAKISCHEN BILD VON ATTILA JÓZSEF

Von

I. CSUKÁS

Attila József (1905—1937) ist die hervorragendste Gestalt der ungarischen Lyrik in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, er ist der Schöpfer der proletarischen Dichtung in Ungarn. In seinen Gedichten gibt er dem qualvollen Leben, den Bestrebungen, dem Lebensgefühl der unter der faschistischen Unterdrückung leidenden, für die Befreiung kämpfenden revolutionären Arbeiterschaft und der Dorfarmut, der „drei Millionen Bettler“ mit dem höchsten marxistischen Bewußtsein Ausdruck. Er schuf für die in der ungarischen Literatur vollständig neuen Gedanken eine eigenartig individuelle, künstlerische Form, die die hergebrachten Formen sowie auch die Mittel und die Darstellungsweise des expressionistischen ungebundenen Verses und der Volksdichtung benutzt und weiter entwickelt. Die in ihm tief verwurzelten Klassenerlebnisse des Proletariats und das wissenschaftlich unterbaute revolutionäre Bewußtsein bestimmen seine Haltung als Dichter.

Die Studie untersucht, unter welchen Umständen die Begegnung der Dichtung Attila Józsefs im Rahmen der ungarisch—slowakischen literarischen Beziehungen vor sich gegangen ist, welche Faktoren das bei unseren nördlichen Nachbarn von dem Dichter konstruierte Bild ausgestaltet haben, von welchem Erfolg die Vermittlungsbestrebungen gekrönt waren, und inwiefern das so entstandene Porträt das wahre Antlitz des Dichters darstellt.

Die Zusammenhänge des von dem Verfasser aufgearbeiteten Tatsachenmaterials zeigen, daß die slowakischen Relationen der Dichtung von Attila József auf drei Etappen zerfallen. Die erste Etappe beginnt am Anfang der 30-er Jahre und dauert bis zur Mitte des Jahrzehntes. Die Aufmerksamkeit der Presse der Minderheiten Tschechoslowakiens und der ungarischen Linken barg schon damals die Möglichkeiten in sich, die Übersetzungen zu beginnen. Damals bedeutete Anton Straka, der Presseattaché der Budapester tschechoslowakischen Gesandtschaft die direkte Verbindung. Er half dem ungarischen Dichter, sich in der Literatur unserer Nachbarn zu orientieren, er ebnete durch die Ermöglichung persönlicher Begegnungen den Gedichten Attila Józsefs den Weg zu den Tschechen und den Slowaken. Durch den linksgerichtet demokratisch denkenden Straka waren damals günstige Bedingungen dafür im Entstehen, daß die ungarische Proletar-Lyrik auch den Slowaken bekannt werden könne. Die Begegnung brachte aber nur auf der einen Seite konkrete Resultate. Die Übersetzungen Attila Józsefs gaben den Versen des tschechischen Proletar-Dichters Wolker in ungarischer Sprache Ausdruck. Die Zurückberufung Strakas und die sich ungünstig gestaltenden politischen Verhältnisse verhindern aber, daß die hoffnungsvollen Anfänge zu praktischen Erfolgen führen.

Die zweite Etappe beginnt mit dem Tod des Dichters, Ende 1937. Das tragische Ereignis schlug auch in der ungarischen Presse von Tschechoslowakien breite Wellen, dadurch wurde dann der erste slowakische Wiederhall geweckt. Das erschütternde Schicksal des Dichters spielte eine wichtige Rolle in dem Erwachen des Interesses der Slowaken. In seiner Kunst würdigt man in erster Linie den lyrischen Ausdruck der menschlichen Leiden, des Elends, der „Höllenfahrt“. Es ist charakteristisch, daß im März 1938 zuerst das als Motto seines Bandes „Bärentanz“ gewählte Zitat aus einem Volkslied, „Wer ein Dudelsackpfeifer werden will“ in slowakischer Sprache erklingt. Es wurde sogar von drei Dichtern übersetzt, und ist außer in dem Smrek- und dem Beniak-Band noch an drei Stellen erschienen. Der Dichter der Proletarierrevolution und damit auch die richtigen Maße der Größe Attila Józsefs blieben den Slowaken zu dieser Zeit noch verborgen. Den Grund hierfür müssen wir einestheils in dem steigenden Druck des Faschismus suchen. Außerdem orientierten sich einzelne leitende Schriftsteller des slowakischen literarischen Lebens als Übersetzer Attila Józsefs nach ihrer eigenen Anschauung und ihrem eigenen Geschmack in den Werken des Dichters. Es waren dies hauptsächlich Lukáč, aber auch Beniak, die beide auch in Hinsicht auf die Schaffung der gegenseitigen Beziehungen eine entscheidende Rolle spielten. In ihrem durch die bürgerliche Demokratie bedingten Gesichtswinkel fand der Sänger der revolutionären Arbeiterklasse keinen Platz. Nur einmal ließ ein Vertreter der literarischen Linken, Ján Poničan, in 1943 dieses Bild in seiner „Holzschneider“-Übersetzung „Na brehu čiernych vôd“ aufleuchten. Obwohl die Slowaken zu dieser Zeit noch recht wenig über Attila József wußten, (im ganzen waren 14 seiner Gedichte übersetzt worden, ein Radiovortrag und fünf Artikel hatten sich mit dem Dichter beschäftigt) wurde doch sein Name und auch einige seiner Gedichte durch die slowakischen Zeitschriften im Lande bekannt. Es gibt noch keinen Wiederhall, aber der Ruf des Dichters verbreitet sich.

Die durch die Befreiung geschaffenen Bedingungen machten es möglich, daß sich die Dichtung Attila Józsefs auch bei den Slowaken in ihrem ganzen Reichtum entfalten konnte. Nach den behinderten Möglichkeiten der 30-er Jahre, nach den Versuchen der slowakischen bürgerlichen Literatur eröffnete die im Aufbau begriffene neue Gesellschaft den Weg zu den slowakischen Arbeitern. Mit Smreks Band (József Attila: Nie ja volám. Výbor básni. Preložil Ján Smrek. Slovenský Spisovateľ. Bratislava. 1952), mit Beniaks Übersetzungen: Večerná Blyškavica. Antológia z maďarskej poezie XX. storočia. Slovenský Spisovateľ. Bratislava. 1957.) wurde das Lebenswerk Attila Józsefs ein lebender und wirksamer Faktor der Kulturrevolution der slowakischen Massen. Die Zahl der Gedichte beträgt heute schon über hundert, und zwar in einer solchen Auswahl, die den Entwicklungsweg des Dichters verfolgt. Viele seiner Gedichte sind zweimal, die bekanntesten, wie „An der Peripherie der Stadt“ viermal, der „Holzschneider“ dreimal, „Mit reinem Herzen“ im ganzen sechsmal an verschiedenen Orten im Druck erschienen. Die Thematik der Gedichte stellt den Dichter vielseitig vor und gibt ein verhältnismäßig vollständiges Bild. Einige solcher Gedichte wie „Sozialisten“, „Bessinnung“, „Elegie“, „Ode“, „Du bist zum Kind geworden“ warten noch auf ihren Übersetzer.

Das künstlerisch ausgearbeitete Bildnis Attila Józsefs benötigt — trotz der vielen ausgezeichnet gelungenen Lösungen — weitere Schattierung und Verfeinerung. Die Übersetzer sehen nur die Schwierigkeiten dessen, die künstlerischen Mittel zur Geltung zu bringen, sind aber im Studium von deren Gesetzmäßigkeiten und in der Lösung von deren Geheimnissen noch nicht weit genug in die Tiefe gedrungen. Diese Aufgabe stellt nicht nur das ästhetische Gefühl und die Begabung und Geeignetheit des Übersetzers auf die Probe. Eine noch größere Rolle spielt das ideologische Wissen, die marxistische Anschauungsweise des Übersetzers. Zur Zeit weist das slowakische Porträt Attila Józsefs auf letzterem Felde noch die größten Mängel auf. Um ein „sprechend ähnliches“ Bild zu schaffen, muß bei den weiteren Übersetzungen, bei der Vervollkommnung der künstlerischen Lösung der Aufgabe, der Weg über die ideelle Klarheit und über die Steigerung des Anspruchs auf ideologische Hochwertigkeit gehen.